

VIEŠOSIOS POLITIKOS IR VADYBOS INSTITUTAS
PUBLIC POLICY AND MANAGEMENT INSTITUTE

TYRIMO ATASKAITA
„PROTŲ NUTEKĖJIMO“ MAŽINIMAS IR
„PROTŲ“ SUSIGRAŽINIMAS

2006 m. kovo 9 d. mokslinių tyrimų ir vertinimo atlikimo sutartis
NR. SUT-174 tarp LR švietimo ir mokslo ministerijos ir Viešosios
politikos ir vadybos instituto

Vilnius, 2007 m. sausio 29 d.

● SANTRUMPŲ SĄRAŠAS	2
● ANOTACIJA	3
● 1. TYRIMO METODIKA	6
1.1. TYRIMO OBJEKTAS	6
1.2. TYRIMO METODAI.....	9
● 2. „PROTŲ NUTEKĖJIMO“ PREVENCIJOS IR „PROTŲ“ SUSIGRAŽINIMO POLITIKA LIETUVOJE	15
2.1. POLITIKOS TIKSLAI	15
2.2. <i>STATUS QUO</i> : „PROTŲ NUTEKĖJIMO“ PREVENCIJOS IR „PROTŲ“ SUSIGRAŽINIMO POLITIKA LIETUVOJE	21
● 3. SIŪLomos FINANSINIŲ PASKATŲ, SKIRTŲ „PROTŲ“ PRITRAUKIMUI, PROGRAMOS	33
3.1. ILGALAIKĖ „PROTŲ“ PROGRAMA	33
3.2. TRUMPALAIKIŲ VIZITŲ PROGRAMA	39
3.3. IŠVADOS	41
● 4. STRUKTŪRINĖS AUKŠTOJO MOKSLO IR MTEP SEKTORIAUS REFORMOS	43
● IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	48
IŠVADOS	48
REKOMENDACIJOS.....	52
● LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	56
● 1 PRIEDAS	60

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

- 6BP – Šeštoji bendroji programa
- 7BP – Septintoji bendroji programa
- BPD – Bendrasis programavimo dokumentas
- ES – Europos Sąjunga
- IKT – Informacinės komunikacinės technologijos
- LGITIC – Lietuvių grįžimo į tėvynę informacijos centras
- MTEP – Moksliniai tyrimai ir eksperimentinė plėtra
- MTTP – Moksliniai tyrimai ir technologinė plėtra
- SADM – Socialinės apsaugos ir darbo ministerija
- SKVC – Studijų kokybės vertinimo centras
- TMID – Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas
- ULMF – Užsienio lietuvių mokslo forumas
- ULRC – Užsienio lietuvių rėmimo centras

Studijos tikslas – pateikti rekomendacijas dėl finansinių paskatų sistemos, skirtos „protų“ pritraukimui į Lietuvą, elementų efektyvumo ir tinkamumo

Problemų svarba

Pastaruoju metu vis augantys emigracijos mastai laikomi viena svarbiausių nekarinių grėsmių Lietuvai¹. Mokslininkų ir tyrėjų išvykimas dirbti į užsienį („protų nutekėjimas“) yra labai svarbi sudedamoji šios problemos dalis, nes pirma, aukščiausią išsilavinimą turintys asmenys sudaro mobiliausią visuomenės dalį², antra, „protų nutekėjimas“ ir „protų cirkuliacijos“ nebuvimas stabdo šalies mokslo ir ūkio plėtrą.

Problemų struktūra

Nepaisant „protų nutekėjimo“ problemos svarbos, iki šiol nėra vieningos strategijos, kaip ją reikėtų spręsti. Ankstesnės pastangos nedavė laukiamų rezultatų. 2002 m. šiai problemai spręsti sudaryta Švietimo ir mokslo ministerijos darbo grupė neparengė „protų“ susigrąžinimo programos. Svarbiausia nesėkmės priežastis yra ta, kad „protų nutekėjimo“ stabdymas ir „protų“ pritraukimas yra horizontali problema. Ji apima daugelį šalies ūkio, aukštojo mokslo bei mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros (toliau – MTEP) sistemos aspektų: žemą pragyvenimo lygį, žinioms mažai ir vidutiniškai imlių ekonomikos sektorių dominavimą šalies ūkio struktūroje³, žemą bendradarbiavimo tarp valstybinių mokslo įstaigų ir privačių įmonių lygį⁴, prastos kokybės mokslinių tyrimų bazę⁵, prastas jaunų mokslininkų ir tyrėjų karjeros aukštojo mokslo ir MTEP sektoriuje galimybes, mokslininkų ir tyrėjų darbo užmokesčio sistemos netobulumą, mokslinių tyrimų finansavimo sistemos netobulumą ir pan. Siekiant išlaikyti ir pritraukti „protus“ reikia sisteminio požiūrio, kuris apimtų visų šių problemų sprendimą. Todėl „protų“ susigrąžinimo strategija turėtų būti ir aukštojo mokslo bei MTEP sektoriaus reformos strategija.

Pastarųjų metų iniciatyvos

Pastaraisiais metais dedamos pastangos spręsti kai kurias iš

---

¹ LR Seimo rezoliucija dėl nuoseklios valstybės politikos emigracijos procesams valdyti (Žin., 2006, Nr. 81-3200).

² Remiantis EUROBAROMETER, 2005, Hubert Krieger and E. Fernandez, *Too Much or Too Little Long Distance Mobility in Europe? EU Policies to Promote and Restrict Mobility*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions seminar on worker mobility, 2006.

³ LR Vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės Lisabonos strategijos įgyvendinimo programos“ (Žin., 2005 11 26, Nr. 139-5019).

⁴ Ten pat.

⁵ LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano patvirtinimo“ (Žin., 2006 04 08, Nr. 39-1394).

anksčiau įvardintų problemų. Šiais metais patvirtintas Aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 m. planas⁶, kuris kritiškai įvertina aukštojo mokslo sistemos būklę ir numato mechanizmus, kaip spręsti šios sistemos problemas. Taip pat šiais metais patvirtinta Aukštųjų technologijų plėtros 2007-2013 m. programa⁷, kuria siekiama sudaryti sąlygas plėtoti perspektyviausias aukštųjų technologijų gamybos kryptis. Be to, rengiamos Podoktorantūrinių stažučių ir „Protų“ susigrąžinimo programos⁸.

Šios studijos objektas

Šioje studijoje pripažįstama, kad sisteminis požiūris į aukštojo mokslo ir MTEP sektoriaus problemas yra būtinas, siekiant sumažinti „protų nutekėjimą“ ar juos susigrąžinti. Tačiau trumpai aptarus bendrąsias problemas (4 dalis), didžiausias dėmesys skiriamas finansinių paskatų, skirtų „protų“ pritraukimui, sistemos elementams, t.y. analizuojama, kaip kurti papildomas paskatas, siekiant pritraukti „protus“ iš užsienio. Toks objekto pasirinkimas motyvuojamas trimis veiksniais. Pirma, sisteminės aukštojo mokslo ir MTEP sistemos problemos detalai nenagrinėjamos, nes kiekvienai iš jų būtų galima skirti atskirą didesnės apimties studiją. Be to, šios problemos gana nuosekliai išanalizuotos kitų vietinių ir užsienio ekspertų parengtuose tyrimuose. Antra, nors egzistuoja konsensusas, kad reikėtų taikyti finansines paskatas, siekiant pritraukti „protus“, tačiau detalių pasiūlymų, kaip įgyvendinti tokias finansinių paskatų sistemas, nėra. Taigi šia studija siekiama užpildyti esamą spragą. Trečia, sisteminės aukštojo mokslo ir MTEP sektoriaus reformos gali užtrukti ilgesnį laiką, o šiuo metu Lietuvai svarbu pasirengti efektyviai įsisavinti 2007-2013 m. programinio laikotarpio Struktūrinių fondų paramą. Apibendrinant, šioje studijoje siekiama pateikti rekomendacijas dėl to, kokia finansinių paskatų sistema leistų efektyviausiai mažinti „protų nutekėjimą“ ir skatinti „protų“ pritraukimą.

Siekiant šio tikslo, reikia atsakyti į tokius klausimus:

- Kokia finansinių paskatų sistema, skirta „protų“ pritraukimui į Lietuvą, veikia dabar?
- Kokios finansinių paskatų sistemos veikia užsienio šalyse ir kuriuos elementus būtų galima pritaikyti Lietuvai?
- Kokios kitos - struktūrinės aukštojo mokslo ir MTEP - reformos padėtų pritraukti „protus“ ir pakelti šalies aukštojo mokslo, MTEP sistemos ir ūkio konkurencingumą?

Metodai ir duomenys

Šie klausimai nagrinėjami remiantis kokybine kelių tikslų naudos ir kaštų analize. Siekiant atsakyti į pirmąjį klausimą buvo atliekami interviu su finansavimo schemas įgyvendinančių institucijų atstovais. Atsakymai į antrąjį klausimą remiasi 16-oje užsienio šalių veikiančių finansinių paskatų sistemų apžvalga⁹. Tuo tarpu atsakymai į trečiąjį klausimą remiasi vietinių ir užsienio ekspertų anksčiau pateiktų rekomendacijų apžvalga.

⁶ LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano patvirtinimo“ (Žin., 2006 04 08, Nr. 39-1394).

⁷ LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Aukštųjų technologijų plėtros 2006-2013 m. programos patvirtinimo“ (Žin., 2006 10 26, Nr. 114-4356).

⁸ Platesnė informacija apie šias programas pateikiama Užsienio lietuvių rėmimo centro interneto svetainėje (www.ulrc.lt) ir Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo interneto svetainėje (www.vmsfondas.lt).

⁹ Informacija apie kai kurias šalis yra gana fragmentiška, todėl ne visada aiškūs visi sistemos elementai.

Studiją sudaro keturios dalys. Pirmojoje dalyje aptariamas tyrimo objektas ir naudojami analizės metodai. Antrojoje nagrinėjami „protų nutekėjimo“ politikos¹⁰ tikslai ir analizuojamos dabar įgyvendinamos „protų“ pritraukimo finansinių paskatų schemos (*status quo* analizė). Trečiojoje dalyje didžiausias dėmesys skiriamas alternatyvių finansinių paskatų, skirtų „protų“ pritraukimui, sistemoms. Ketvirtojoje dalyje aptariamos anksčiau užsienio ir vietinių ekspertų pateiktos rekomendacijos dėl struktūrinių aukštojo mokslo ir MTEP sistemos reformų. Galiausiai pateikiamos išvados ir rekomendacijos. Studijos „žemėlapis“ ir trumpi atsakymai į svarbiausius klausimus yra pateikti 1 pav.

1 paveikslėlis.

Klausimas	Kokios programos, skirtos „protų“ pritraukimui, dabar įgyvendinamos?	Kokios tinkamiausios alternatyvos?	
		Kokia turėtų būti finansinių paskatų sistema?	Kokių struktūrinių reformų reikėtų imtis?
Trumpas atsakymas	Mažo masto iniciatyvos, nepasiekiančios didesnių rezultatų	<p>Trumpalaikių vizitų programa, kurios tikslas yra stiprinti užsienyje gyvenančių Lietuvos ir kitų šalių „protų“ bendradarbiavimą su Lietuvos aukštojo mokslo ir MTEP sistemos nariais bei padėti pasiręgti dalyvavimui „protų“ programoje.</p> <p>„Protų“ programa, kurios metu būtų finansuojami MTEP projektai ir akademinė veikla. Dalyviai - prioritetingose kryptyse dirbantys ir užsienyje gyvenantys „protai“ kartu su Lietuvos tyrėjais ar institucijomis. Programa truktų 12 mėn., numatant galimybę ją pratęsti (pagal 1+1+ principą).</p> <p>Siekiant geresnio koordinavimo, abi iniciatyvos turėtų būti Tyrėjų ir mokslininkų karjeros programos dalimi. Pastaroji turi būti derinama su kitomis iniciatyvomis (investicijomis į infrastruktūrą, prioritetinių krypčių nustatymu ir t.t.).</p>	<p>Geresnis politikos formulavimo ir įgyvendinimo koordinavimas; Didesnės dalies lėšų moksliniams tyrimams paskirstymas konkurso būdu; Išskirtinių mokslinių tyrimų centrų steigimas; Tyrėjų ir mokslininkų karjeros programų rengimas; Infrastruktūros plėtra.</p>
Kurioje dalyje nagrinėjama?	2.2 skyrius	3 dalis	4 dalis

¹⁰ Sąvoka „protų nutekėjimo“ politika“ šioje studijoje suprantama kaip politinių priemonių, skirtų „protų nutekėjimo“ problemai spręsti, visuma.

1. TYRIMO METODIKA

„Jūsų darbas yra geras tiek, kiek tinkamai pasirinkote metodus ir turite gerus duomenis“¹¹

Šioje dalyje didžiausias dėmesys skiriamas metodiniams darbo rėmams. Pirmajame skyriuje apibrėžiamas tyrimo objektas. Pateikiami argumentai, kodėl nebus nagrinėjamos kai kurios šalutinės tyrimo temos. Antrajame skyriuje aptariami analizės metodai. Čia iš pradžių pristatomi politikos analizės įrankiai. Vėliau pateikiami argumentai, kodėl pasirinktas kelių tikslų kokybinis kaštų – naudos analizės metodas. Galiausiai aptariamos šio metodo ypatybės.

1.1. Tyrimo objektas

Objekto apibrėžimo kriterijus

Šiame skyriuje siekiama aiškiau apibrėžti „protų nutekėjimo“ ir „protų susigrąžinimo“ sąvokas. Pastarosios yra gana plačios ir visų jų aspektų nagrinėjimas viršytų toleruotinas šios studijos ribas. Todėl apibrėžiant tyrimo objektą, siekiama jį operacionalizuoti ir susiaurinti. Tai daroma atsižvelgiant į platesnį šios studijos kontekstą: tikimasi, kad šios studijos rezultatai padės efektyviau panaudoti 2007 – 2013 m. ES finansinės perspektyvos lėšas, skirtas mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros (toliau - MTEP) srities darbuotojams.

„Protų nutekėjimas“ – apibrėžimas

Plačiąja prasme „protų nutekėjimas“ (angl. *brain drain*) gali būti apibrėžiamas kaip plataus masto aukščiausią išsilavinimą turinčių gyventojų emigracija į šalis, siūlančias geresnes socio-ekonominės gyvenimo sąlygas. Šis terminas pradėtas vartoti XX a. septintajame dešimtmetyje, siekiant apibūdinti Didžiojoje Britanijoje išsilavinimą įgijusių mokslininkų, medicinos daktarų ir universitetų profesorių emigraciją į Jungtines Valstijas¹². „Protų nutekėjimo“ sąvokai išpopuliarėjus, jos reikšmė dar labiau išsiplėtė ir apima darbuotojų, turinčių aukštą kvalifikaciją (dažniausiai turinčių aukštąjį universitetinį išsilavinimą), migraciją iš besivystančių į išsivysčiusias valstybes.

---

¹¹ Elliot Stern, asmeninis pokalbis, Vilnius, 2005.

¹² Henrik Olsen, „Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective.“ Kn. *Migration Development Nexus*, ed. by Nicholas Van Hear and Nina N. Sorensen. Geneva: International Organization for Migration, 2003, 144.

„Protų
susigrąžinimas“
– apibrėžimas

„Protų susigrąžinimo“ arba kitaip „protų pritraukimo“ (angl. *brain gain*) sąvoka pirmą kartą panaudota 1974 m. Šios sąvokos prasmė lengviausiai suprantama nagrinėjant Cerase¹³ pasiūlytą grįžtančiųjų migrantų klasifikaciją:

- *grįžtantys nenusisekėliai*: tai migrantai, kuriems nepavyko surasti pakankamai gero darbo, leidžiančio įsitvirtinti kitoje valstybėje;
- *grįžtantys konservatoriai*: tai migrantai, kurie gana anksti suvokė, kad svetimoje kultūrinėje aplinkoje, toli nuo giminių ir draugų jie negalės gyventi pilnavertiško gyvenimo;
- *grįžtantys pensininkai*: tai migrantai, kurie emigracijoje sukaupe pakankamai didelį kapitalą ir nori mėgautis pensija gimtojoje šalyje;
- *grįžtantys kūrėjai, inovatoriai*: tai aukštą kvalifikaciją turintys migrantai, kurie sėkmingai įsitvirtino užsienio šalyse ir grįžta į tėvynę tikėdamiesi čia pritaikyti emigracijoje sukauptas žinias, diegti inovacijas ar steigti naujas įmones. Būtent kūrėjų ir inovatorių grįžimas sutampa su „protų susigrąžinimo“ politikos tikslais.

Kas yra „protai“?

Pačia bendriausia prasme „protų nutekėjimas“ ir „protų susigrąžinimas“ gali apimti visus aukštos kvalifikacijos darbuotojus. Tačiau šiame tyrime didžiausią dėmesį skirsime MTEP srities darbuotojams. Pagrindinė priežastis – būtent šiems specialistams planuojama skirti ypatingą ES Struktūrinių fondų paramą pagal 1.3 prioritetą „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“. Taigi siekiama, kad šio tyrimo išvados turėtų aiškų tiesioginį poveikį sprendimų priėmimui dėl efektyvesnio lėšų panaudojimo. Kita vertus, tyrimo rezultatai taip pat galėtų būti taikomi plačiau.

Pagrindinis MTEP srities personalas – mokslininkai ir tyrėjai. Mokslo ir studijų įstatyme¹⁴ apibrėžiama, kad mokslininkas yra tyrėjas, atliekantis mokslinius tyrimus ir turintis mokslo laipsnį ir (ar) pedagoginį vardą. Ten pat reglamentuojama tyrėjo sąvoka: tyrėjas yra aukštąjį išsilavinimą turintis asmuo, atliekantis mokslinius tyrimus ir (arba) eksperimentinės plėtros darbus. MTEP personalui taip pat priskirtini vadovai ir administratoriai, planuojantys ir valdantys tyrėjo darbo mokslinius ir techninius aspektus; doktorantai ir magistrantai, vykduantys MTEP veiklą; techniniai darbuotojai ir jiems prilygintas personalas, kuris dalyvauja MTEP, atlikdamas mokslines ir technines užduotis, prižiūrint mokslininkams ir tyrėjams. Be šių MTEP darbuotojų tyrime taip pat bus nagrinėjamos mokslo daktaro laipsnį turinčių, tačiau MTEP srityje iki šiol nedirbusių asmenų „nutekėjimo“ mažinimo ar susigrąžinimo galimybės. Visa tai apibendrinta 1.1.1 pav.

---

¹³ F. P. Cerase, „Expectations and Reality: a case study of return migration from the United States to Southern Italy.“ *International Migration Review*, 8 (2), 1974.

¹⁴ Mokslo ir studijų įstatymas (Žin., 2002, Nr. 68-2758).

1.1.1 paveikslėlis.

<u>Darbas</u> MTEP Baigta studijų pakopa/mokslo laipsnis	Dirba MTEP	Nedirba MTEP
Bakalauro studijos (Lietuvoje arba užsienyje)	Tyrėjai, techniniai darbuotojai ir jiems prilyginimas personalas, MTEP administratoriai	Nenagrinėjama
Magistrantūros studijos (Lietuvoje arba užsienyje)	Tyrėjai, MTEP administratoriai, techniniai darbuotojai ir jiems prilyginimas personalas.	Nenagrinėjama
Mokslo daktaras (Lietuvoje arba užsienyje)	Mokslininkai, tyrėjai, MTEP administratoriai, vadovai	Nagrinėjama

Šaltinis: sudaryta autorių

Intervencijos objektas

Aptarus šiame tyrime analizuojamos „protų nutekėjimo“ mažinimo ir „protų“ susigrąžinimo politikos tikslinės grupės ypatybės, reikėtų aiškiau apibrėžti šios politikos turinį, t.y. kokias priemones ši politika galėtų apimti ir kurioms iš jų čia skirsime didžiausią dėmesį. Dažniausiai tokio pobūdžio intervencijomis siekiama susilpninti tuos veiksnius, kurie turi didžiausią įtaką „protų nutekėjimui“ ir sustiprinti veiksnius, skatinančius „protus“ sugrįžti. Remiantis užsienyje¹⁵ ir Lietuvoje¹⁶ atliktais tyrimais, šiuos veiksnius galima suskirstyti į tris grupes:

- *Politiniai veiksniai* apima aukštą korupcijos lygį, politinį nestabilumą, karinius konfliktus ar politinį persekiojimą, pilietinių laisvių suvaržymus, žmogaus teisių ribojimus ir pan. Veikiant tokiems apribojimams, „protų nutekėjimą“ sustabdyti ar pakeisti jo kryptį galima tik įgyvendinant valdymo, administracines ir panašias reformas. Nors daugelis politinių iniciatyvų (pavyzdžiui, korupcijos lygio mažinimas) yra ypač aktualios Lietuvai, tačiau šiame darbe jų detaliam nagrinėjimui nėra vietos. Šis gana siauros apimties tyrimas taptų prastai struktūruotu, jei būtų nagrinėjamos šalies politinės sistemos problemos.
- *Socio – kultūriniai veiksniai*. Tai apima integracijos užsienio valstybėje sunkumus, tėvynės, namų, artimųjų, draugų ilgesį, patriotizmą, norą dalyvauti Lietuvos politiniame ir visuomeniniame gyvenime, šeimos aplinkybių ar socialinio statuso pasikeitimą. Šie veiksniai taip pat nebus išsamiai nagrinėjami tyrime. Pagrindinė priežastis – tai nėra intervencijos objektas, t.y. valstybė turi menkas galimybes paveikti socio – kultūrinius veiksnius.

¹⁵ Henrik Olsen, „Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective.“ Kn. *Migration Development Nexus*, ed. by Nicholas Van Hear and Nina N. Sorensen. Geneva: International Organization for Migration, 2003.

¹⁶ *Ekonominių migrantų skatinimo grįžti į tėvynę priemonės*. Viešosios politikos ir vadybos institutas. Vilnius: 2006; ir Palmira Jucevičienė et al., „Protų nutekėjimo reiškinys ir jo atspindžio Lietuvos intelektiniame kapitale bruožai: žvalgomasis tyrimas.“ Kaunas: Kauno technologijos universitetas ir Lietuvos mokslų taryba, 2002.

- *Ekonominiai veiksniai.* Tai apima karjeros perspektyvas, mokslinių tyrimų infrastruktūrą, sudarančią galimybes realizuoti turimą intelektualinį potencialą, darbo užmokesčio lygį ir pan. Šiame darbe bus nagrinėjami visi šie veiksniai, tačiau didžiausias dėmesys skiriamas klausimui: kaip užtikrinti, kad mokslininkų ir tyrėjų darbas būtų pakankamai finansuojamas? Toks pasirinkimas motyvuojamas tuo, kad būtent šias priemones ketinama remti pagal artėjančio programinio periodo 1.3 prioritetą „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“.

Be to, kitiems klausimams, susijusiems su ekonominiais veiksniais (ar šiuo metu veikianti mokslininkų ir tyrėjų įdarbinimo sistema yra pakankamai atvira? Kaip skatinti mokslo ir verslo bendradarbiavimą? Kokios investicijos į mokslinių tyrimų infrastruktūrą yra efektyviausios? Kaip reikėtų reformuoti aukštojo mokslo ir šalies inovacijų sistemas?) būtų galima skirti atskirus tyrimus. Tačiau tai labai politiškai jautrios problemos, kurių nepavyktų kompleksiskai ištirti „protų“ susigrąžinimo tematikai skirtame darbe. Vis dėlto šias problemas trumpai aptarsime tam skirtoje ketvirtojoje studijos dalyje, siekdami atspindėti literatūroje identifikuotą konsensuą dėl optimalių intervencijų.

Apibendrinimas

Apibendrinant, šiame darbe sąmoningai pasirenkamas gana siauras tyrimo objektas. Tai daroma siekiant analizės gilumo ir detalumo. Tačiau taip pat pripažįstama, kad kiti čia nenagrinėjami (politiniai, socio – kultūriniai ir pan.) ar tik iš dalies analizuojami (mokslo, švietimo, inovacijų sistemų ypatybės) veiksniai gali turėti ne mažesnę įtaką „protų nutekėjimo“ mažinimui ar „protų“ susigrąžinimui. Tai rodo kitų sektorinių tyrimų (nagrinėjančių, pavyzdžiui, korupcijos mažinimo ar aukštojo mokslo reformos galimybes) poreikį.

1.2. Tyrimo metodai

Toliau aptariami tyrimo metodai ir motyvuojamas jų pasirinkimas. Kadangi šie metodai kol kas nėra plačiai taikomi panašaus pobūdžio tyrimuose, tai metodų aptarimui skiriamas kiek didesnis nei įprasta dėmesys. Iš pradžių aptariami bendresnio pobūdžio analizės rėmai. Galiausiai pristatomas šiame darbe naudojamas kokybinės kelių tikslų naudos ir kaštų analizės metodas.

Politikos analizės kryptys

Šiame tyrime bus remiamasi viešosios politikos analizės (angl. *policy analysis*) metodais. Politikos analizė yra taip vadinamas „socialinės inžinerijos mokslas“, kuriame nagrinėjamas vyriausybės institucijų veiksmų, skirtų problemoms spręsti, turinys, procesas ir rezultatai bei poveikis. Politikos analizės, kurios disciplina atsirado JAV XX a. šeštajame dešimtmetyje, paskirtis yra aprašyti ir paaiškinti vyriausybės veiksmų priežastis ir pasekmes (remiantis mokslininku T. Dye, „sužinoti, ką vyriausybės daro, kodėl jos tai daro ir kokią visa tai turi reikšmę“). Politikos analizę galime suskirstyti į dvi pagrindines kryptis:

- *aprašomojo pobūdžio analizė viešajai politikai* (angl. *analysis for policy*), kuri teikia žinių sprendimų priėmėjams ir kitoms suinteresuotosioms grupėms. Pastarojoje analizėje daugiau dėmesio teikiama viešosios politikos turiniui;
- *paaiškinamojo pobūdžio politikos analizė* (angl. *analysis of policy*), kurioje nagrinėjamas viešosios politikos formavimas ir įgyvendinimas. Pastarojoje analizėje daugiau dėmesio teikiama viešosios politikos procesui.

Politikos analizės metodai

Kadangi šio darbo tikslas yra pateikti pasiūlymus ir rekomendacijas dėl „protų nutekėjimo“ politikos įgyvendinimo, tai bus taikoma pirmosios krypties analizė. Ja bus siekiama identifikuoti geriausias „protų nutekėjimo“ politikos įgyvendinimo alternatyvas ir jų padarinius. Skirtingai nuo intuityvios nuomonės apie viešąją politiką, politikos analizė yra vykdoma sistemingai, o jos išvados yra grindžiamos empiriniais duomenimis.

Pasirinkta politikos analizės kryptis leidžia nustatyti būdus, kaip efektyviau ir produktyviau panaudoti turimus resursus. Tai apima: sistemingą alternatyvų vertinimą, kriterijų geriausios alternatyvos pasirinkimui nustatymą, įgyvendinimo galimybių ir rizikos vertinimą (angl. *implementation feasibility and risk*). Šių rezultatų galima pasiekti naudojant vieną iš kelių politikos analizės metodų¹⁷:

- *Strateginis vertinimas* (angl. *strategic reviews*) naudojamas analizuojant viešojo sektoriaus išlaidų programas ar vertinant organizacijų veiklą. Siekiama įvertinti: kodėl apskritai reikalinga viešoji intervencija? ar jos tikslai yra tinkami? ar prasminga steigti įstaigą (pratęsti jau veikiančios finansavimą)? Kadangi poreikis įgyvendinti „protų nutekėjimo“ prevencijos ir „protų“ susigrąžinimo politiką nėra plačiai kvestionuojamas, tai šiuo atveju strateginio vertinimo metodai nėra labai naudingi.
- *Išlaidų efektyvumo* (angl. *cost – effectiveness reviews*) vertinimas taikomas, siekiant nustatyti, kaip su mažiausiais kaštais pasiekti geriausią rezultatą. Dažniausiai šis metodas taikomas vertinant viešųjų paslaugų (pavyzdžiui, sveikatos apsaugos, švietimo) teikimo produktyvumą ir optimalumą. Šiuo atveju išlaidų efektyvumo vertinimas nėra pats tinkamiausias metodas. Priežastis – vertinant „protų nutekėjimo“ politiką reikia atsižvelgti ne tik į produktyvumo ar našumo kriterijus, bet taip pat į kitus veiksnius, pavyzdžiui, geriausios alternatyvos įgyvendinimo galimybes.
- *Finansinio gyvybingumo vertinimas* (angl. *financial appraisals*) dažniausiai atliekamas, norint nustatyti investicijų tęstinumą ir projektų gyvybingumą. Pavyzdžiui, nagrinėjama, ar nutraukus viešojo projekto finansavimą, jis sugebės savarankiškai generuoti pakankamai pajamų ir nežlugs. Akivaizdu, kad toks politikos analizės metodas šiam tyrimui taip pat nėra pats tinkamiausias.
- *Kaštų ir naudos analizė* (angl. *cost/benefit analysis*) jau kelis dešimtmečius yra bene dažniausiai taikomas metodas, atliekant viešosios politikos ir jos sudedamųjų dalių (sistemų, programų, projektų) analizę. Tai sprendimų priėmimo įrankis, leidžiantis veiksmingiau paskirstyti visuomenės išteklius, atsižvelgiant į kiekvienos iš svarstytų alternatyvų privalumus ir trūkumus. Plačiausiai naudojamas kaštų-naudos analizės tipas leidžia palyginti kelias alternatyvas, kiekybiškai išreiškiant (dažniausiai piniginiiais vienetais) visus kaštus ir naudą bei orientuojantis į vienintelį tikslą- geriausią kaštų ir naudos santykį¹⁸. Šiuo atveju tokia paprasta kaštų-naudos analizė nėra visiškai tinkama, nes neįmanoma tiksliai kiekybiškai išmatuoti visų kaštų ir naudos.

¹⁷ Alan W. Gray, *EU Structural Funds and Other Public Sector Investments: A Guide to Evaluation Methods*. Gill and Macmillan, 1995.

¹⁸ Anthony E. Boardman, et al., *Cost – Benefit Analysis: Concepts and Practice*. New Jersey: Prentice Hall, 1996.

Be to, „protų nutekėjimo“ politika gali būti orientuota į kelis tarpusavyje nebūtinai gerai derančius tikslus. Todėl bus naudojama kokybinė kelių tikslų kaštų – naudos analizė (angl. *qualitative multi--goal cost–benefit analysis*). Svarbiausi skirtumai tarp tradicinės ir šiame tyrime taikomos kaštų – naudos analizės metodų pateikiami 1.2.1 pav. Reikia pažymėti, kad kokybinės kelių tikslų kaštų – naudos analizės metodas leidžia kokybiškai įvertinti, kaip skirtingų alternatyvų įgyvendinimas padės pasiekti kelis nebendramačius (angl. *incommensurable*) politikos tikslus. Be to, tai yra vienas tinkamiausių įrankių, nes leidžia įvertinti kelių alternatyvų kaitos ir jų poveikio tam tikroms sritims mastus ir tendencijas.

1.2.1 paveikslėlis. Svarbiausi skirtumai tarp tradicinės ir šiame tyrime naudojamos kaštų – naudos analizės

	Tradicinė kaštų – naudos analizė	Kokybinė kelių tikslų kaštų – naudos analizė
Geriausios alternatyvos pasirinkimo kriterijus	Pareto optimumas. Pagrindiniai trūkumai – sunku praktikoje įgyvendinti, ignoruojamas tarpusavyje nesuderinamų tikslų egzistavimas.	Vieno iš kelių tikslų (nebūtinai Pareto optimumo) pasiekimo laipsnis. Pagrindiniai trūkumai – nukenčia metodo konceptualinis vientisumas, pasirinkimai tarp tikslų tampa vertybiniais.
Alternatyvų vertinimo procesas	Visi alternatyvų privalumai (nauda) ir trūkumai (kaštai) monetarizuojami (išreiškiami pinigais), siekiant kiekybiškai išreikšto palyginamumo. Pagrindinis trūkumas – piniginių verčių priskyrimas visiems privalumams ir trūkumams gali būti netikslus (pavyzdžiui, vertinant grįžusių mokslininkų indėlį į aukštojo mokslo plėtrą) arba neetiškas (pavyzdžiui, vertinant žmogaus gyvybę).	Nesiekama visų veiksmų monetarizuoti, plačiai naudojamas kokybinis alternatyvų privalumų ir trūkumų vertinimas. Pagrindinis trūkumas – neturint bendro mato gali būti sunku palyginti atskirų alternatyvų privalumus ir trūkumus.

Šaltinis: sudaryta autorių

Pirmas žingsnis – politikos tikslų identifikavimas

Kokybinė kelių tikslų kaštų – naudos analizė atliekama keliais etapais. *Pirmiausia identifikuojami politikos tikslai*. Pastarieji nebūtinai turi būti visiškai nepriklausomi vienas nuo kito (angl. *mutually exclusive*), tačiau jie turėtų atspindėti svarbiausių dokumentų ir veikėjų nuostatas (angl. *stake-holders*). Taigi šiame etape yra atliekami giluminiai interviu ir vykdoma svarbiausių teisės aktų analizė. Šis etapas yra svarbus dėl kelių priežasčių. Viena vertus, įgyvendinant naują politiką neretai susiduriama su prastai struktūruota diskusija, kuri remiasi implicitiniu diskusijos rėmų suvokimu. Tačiau tokiais atvejais intervencijos tikslai ir logika (kodėl reikia konkrečios politikos?) yra prastai artikuliuojami, kas apsukina sprendimų priėmimo procesą. Pavyzdžiui, neretai atsitinka taip, kad konkrečiai politikai yra pritariama, tačiau šios politikos tikslai yra suvokiami skirtingai. Tai, savo ruožtu, lemia nesutarimą dėl geriausių politikos įgyvendinimo priemonių pasirinkimo. Kita vertus, svarbiausių politikos tikslų identifikavimas gali tapti konsensuso paieškos priemone. Kiekviena iš analizuojamų alternatyvų yra tinkamesnė skirtingų tikslų pasiekimui. Taigi

Antras žingsnis –
alternatyvų
analizė

politikos tikslų pasirinkimas yra vertybinis procesas, tačiau nustačius svarbiausius politikos tikslus, įgyvendinimo mechanizmo alternatyvų pasirinkimas tampa technine problema.

Antrasis etapas: alternatyvų identifikavimas ir jų privalumų/trūkumų analizė. Čia nagrinėjama, kaip skirtingos alternatyvos leidžia pasiekti pirmajame analizės etape identifikuotus tikslus. Tada jos skirstomos į kelias plačias grupes: 1) alternatyvos, kurios yra tinkamiausios siekiant tikslo A, tikslo B ir pan.; 2) alternatyvos, kurios neleidžia pasiekti nei vieno iš identifikuotų tikslų. Tačiau sudėtingiausias šio etapo uždavinys yra tinkamas alternatyvų nustatymas.

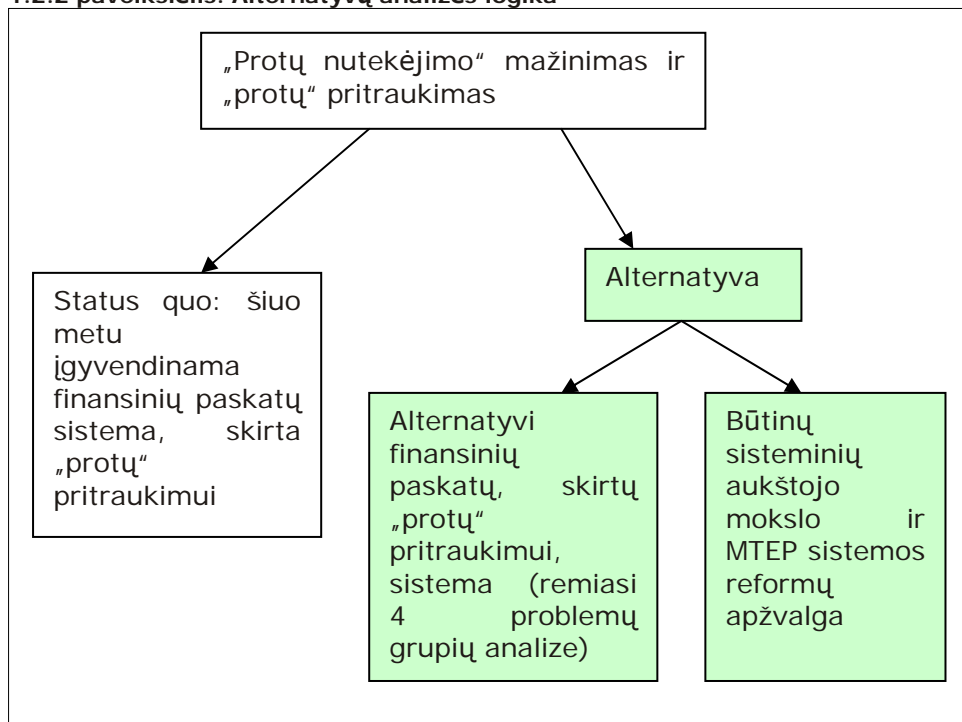
Viena iš nagrinėjamų alternatyvų yra status quo, t.y. nagrinėjama, ar dabartinė politika (ar jos nebuvimas) leidžia pasiekti vieno ar kelių tikslų. Kitų alternatyvų identifikavimas yra ypač keblus uždavinys, nes alternatyvų skaičius yra potencialiai neribotas. Todėl niekada negali iki galo būti tikras, kad išnagrinėjai visas geriausias alternatyvas. Atsižvelgiant į šią problemą, alternatyva *status quo* yra išskaidoma į dvi dalis (žr. pav. 1.2.2). Pirmoji yra susijusi su struktūrinėmis aukštojo mokslo ir MTEP sektoriaus reformomis. Čia Lietuvos ir užsienio literatūroje yra suformuluotas gana platus konsensusas dėl to, kokios reformos turėtų būti vykdomos. Antrąją alternatyvos dalį sudaro „protų pritraukimo“ finansavimo mechanizmai. Šioje srityje nepavyko užfiksuoti konsensuso, kaip šios programos turėtų būti įgyvendinamos. Todėl remiantis užsienio atvejų analize išskyrėme tokias problemų grupes:

- *Tikslinė grupė*, t.y. kam turėtų būti skirta parama. Pagrindinės alternatyvos: 1) emigravę Lietuvos mokslininkai ir tyrėjai; 2) aukščiausios kvalifikacijos mokslininkai ir tyrėjai, gyvenantys ne Lietuvoje, neatsižvelgiant į tautybę; 3) aukščiausios kvalifikacijos mokslininkai ir tyrėjai, neatsižvelgiant į tautybę ir gyvenamąją vietą.
- *MTEP prioritetinių sričių nustatymas*. Šiuo atveju nagrinėjama, ar efektyviau būtų siekti pritraukti į Lietuvą visų mokslo sričių atstovus, ar skirstant paramą didesnę prioritetą reikėtų teikti specifinėms sritims. Atitinkamai nagrinėjamos aukšto, vidutinio ir žemo prioritetizavimo alternatyvos.
- *Finansavimo laikotarpis*, t.y. kiek laiko skiriama parama? Remiantis užsienio šalyse vykdomos politikos ypatybėmis, galima išskirti dvi alternatyvas: 1) ilgo ir vidutinio laikotarpio programos (nuo 1 iki 5 metų); 2) trumpo laikotarpio programos (iki 1 metų);
- *Finansavimo objektas*, t.y. ką reikėtų finansuoti. Atsižvelgiant į politikos tikslus, užsienio valstybėse didesnė lėšų proporcija gali būti skiriama: 1) mokslininko darbo užmokesčio konkurencingumo užtikrinimui; 2) mokslinių tyrimų įgyvendinimui.

Alternatyvų analizė atliekama remiantis užsienio šalių „protų nutekėjimo“ politikos vertinimu, viešojo administravimo ir politikos įgyvendinimo teorijomis ir koncepcijomis, Lietuvos strateginiais dokumentais, giluminiais interviu su šios „protų nutekėjimo“ politikos ekspertais.

1.2.2 paveikslėlis. Alternatyvų analizės logika

Antrasis etapas taip pat apima pasirinktų alternatyvų įgyvendinimo rizikos analizę. Tai leidžia nustatyti, ar tikrai kitose šalyse pasiteisinusios priemonės yra tinkamos Lietuvos atveju. Vertinant riziką, didžiausias dėmesys skiriamas šiems aspektams¹⁹:

- *Paklausos pusės rizika.* Tai reiškia, kad politika yra nereikalinga ar neatitinka tikslinės grupės poreikių. Todėl tikslinės grupės dalyvavimas programose yra žemas, o skiriami išteklių naudojami neefektyviai (neleidžia pasiekti tikslų);
- *Pasiūlos pusės rizika.* Pačia plačiausia prasme tai reiškia, kad egzistuoja didelė tikimybė, jog politika bus neveiksminga, t.y. įgyvendinta neproduktyviai, atlikti neoptimalūs pasirinkimai tarp konkuruojančių gėrybių ir netinkamai pasirinkta tikslinė grupė.

Trečias žingsnis – geriausios alternatyvos pasirinkimas

Trečiajame etape pasirenkama geriausia alternatyva. Čia siekiama pateikti išvadas ir rekomendacijas, kokią alternatyvą reikėtų rinkti. Taip pat pateikiami pasiūlymai, kaip reikėtų valdyti geriausios alternatyvos įgyvendinimo pasiūlos ir paklausos pusės riziką.

Tyrimo struktūra ir analizės etapai

Šio tyrimo struktūra iš dalies remiasi kokybinės kelių tikslų kaštų-naudos analizės atlikimo etapų logika. Ji pavaizduota 1.2.3 pav.

1.2.3 paveikslėlis. Ryšys tarp tyrimo dalių ir analizės etapų.

¹⁹ Yen Yee Chong, Evelyn May Brown, *Managing Project Risk*. Prentice Hall, 2000.

Tyrimo dalis	Kaštų – naudos analizės etapas
2 dalis „Protų nutekėjimo“ prevencijos ir „protų“ susigrąžinimo politika Lietuvoje	1 etapas – svarbiausių politikos tikslų identifikavimas 2 etapas – <i>status quo</i> analizė
3 dalis „Protų susigrąžinimo“ programų finansavimo alternatyvos	2 etapas – finansavimo alternatyvų analizė. Analizuojamos šios problemų grupės: tikslinės grupės pasirinkimas, MTEP sričių prioritizavimo lygis, finansavimo objektas ir finansavimo laikotarpis
4 dalis Struktūrinės aukštojo mokslo ir MTEP sektoriaus reformos	2 etapas – struktūrinių reformų apžvalga
Išvados ir rekomendacijos	3 etapas – geriausios alternatyvos pasirinkimas

2. „PROTŲ NUTEKĖJIMO“ PREVENCIJOS IR „PROTŲ“ SUSIGRAŽINIMO POLITIKA LIETUVOJE

„Pastaruoju metu emigracija dažnai visuomenėje laikoma didžiausia nekarine grėsme Lietuvai“²⁰

Šioje darbo dalyje nagrinėjamas „protų nutekėjimo“ prevencijos ir „protų“ susigrąžinimo politikos teisinis reguliavimas, šiai politikai keliami tikslai bei analizuojamos šiuo metu taikomos politikos priemonės. Analizę apsunkina susidariusi paradoksali situacija: emigracija įvardinama kaip viena svarbiausių nekarinių grėsmių Lietuvai, tačiau iki šiol nuosekli migracijos ar „protų nutekėjimo“ politika nėra parengta ir įgyvendinama²¹. Taigi, viena vertus, politikos tikslus ir vykdomos politikos fragmentus tenka rekonstruoti, remiantis įvairiomis strategijomis ir teisės aktais, atskirų institucijų funkcijų analize. Kita vertus, nagrinėjamas klausimas yra labai politizuotas ir kompleksinis. Todėl sudėtinga vienareikšmiškai nustatyti, koks yra konsensusas dėl migracijos politikos tikslų.

2.1. Politikos tikslai

Analizės prielaida

Šiame skyriuje nagrinėjami „protų nutekėjimo“ prevencijos ir „protų“ susigrąžinimo politikos tikslai. Remiamasi prielaida, kad mokslininkų ir tyrėjų emigracijos prevencija ar re-emigracija yra ne tikslas savaime, o veikiau uždavinys, siekiant kitų, aukštesnių tikslų, pavyzdžiui, ūkio plėtros, mokslo konkurencingumo, demografinių problemų sušvelninimo ar pan. Aiškios tikslų hierarchijos nustatymas leidžia geriau pasirinkti politikos įgyvendinimo priemones. Kitaip tariant, priklausomai nuo to, kuriuos tikslus laikysime svarbiausiais, galima pasirinkti politikos įgyvendinimo alternatyvas, kurios bus nagrinėjamos kituose skyriuose.

Problemos identifikuojant politikos tikslus

Reikia pastebėti, kad Lietuvos teisės aktuose nėra numatytų priemonių, skirtų „protų nutekėjimo“ mažinimui ar susigrąžinimui. Todėl tikslai, kuriems turėtų tarnauti migracijos (ir siauresne prasme – „protų nutekėjimo“ prevencijos ir „protų“ susigrąžinimo) politika nėra aiškiai įvardinti nei viename teisės akte. Todėl politikos tikslus siekiama rekonstruoti, atsižvelgiant į tai, su kokiomis problemomis jie yra sietini. Tai galima atlikti nagrinėjant

²⁰ Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija dėl nuoseklios valstybės politikos emigracijos procesams valdyti, (Žin., 2006, Nr. 81-3200).

²¹ Ten pat.

įvairaus lygio strateginius dokumentus. Aptariamos politikos požiūriu svarbiausi yra šie dokumentai²²:

- Ilgalaikio strateginio planavimo dokumentai:
  - o Valstybės ilgalaikės raidos strategija
  - o Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 m. ilgalaikė strategija
  - o Nacionalinė darnaus vystymosi strategija.
- Vidutinės trukmės strateginio planavimo dokumentai:
  - o Tarpsektoriniai – 2004-2006 m. Lietuvos Bendrasis programavimo dokumentas (BPD) ir Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa;
  - o Sektoriniai – Nacionalinė demografinės (gyventojų) politikos strategija bei jos įgyvendinimo 2005 – 2007 m. priemonių planas.

Atskirai paminėtini keli pastaruju metu atlikti migracijos tyrimai ir parengti dokumentai, kurie prisideda prie migracijos reiškinio geresnio supratimo ir rodo didėjančią dėmesį su migracija susijusioms problemoms. Pirmiausia pažymėtinas Strateginių studijų centro parengtas tyrimas „Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių išeivijos atžvilgiu“. Kol kas tai nėra strateginis dokumentas, tačiau tikėtina, kad jos pagrindu bus rengiama Ilgalaikė strategija lietuvių išeivijos atžvilgiu. Antras susijęs dokumentas yra baigiama rengti Ekonominės emigracijos valdymo strategija ir priemonių planas. Šios strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių planui parengti buvo sukurta speciali ekspertų komisija, vadovaujama Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos valstybės sekretoriaus. Ekonominės emigracijos valdymo strategija 2006 m. lapkričio m. turėtų būti svarstoma Seime ir Vyriausybėje.

Pirmasis politikos tikslas – tautinio kultūrinio identiteto išsaugojimas

Vienas iš dviejų svarbiausių „protų nutekėjimo“ prevencijos ir „protų“ susigrąžinimo tikslų yra tautinio, kultūrinio identiteto išsaugojimas. Šio tikslo svarbą rodo dvejopi veiksniai. Pirmia, tai išplaukia iš „protų“ nutekėjimo mažinimo ir emigravusiųjų susigrąžinimo politikos logikos. Pastaroji remiasi prielaida, kad „savų“ „protų“ išsaugojimas ir susigrąžinimas leidžia sustiprinti labiausiai išprususį tautos sluoksnį, kas yra būtina tautos išlikimo ir sėkmingos raidos sąlyga. Tai galima lengviau suvokti nagrinėjant priešpriešą: jeigu tautinio, kultūrinio identiteto išsaugojimas nebūtų svarbiu „protų“ susigrąžinimo politikos tikslu, tuomet tikriausiai kalbėtumėme apie „protų“ pritraukimo politiką. Skirtumas tarp jų yra tas, kad pirmosios („protų“ susigrąžinimo) atveju akcentuojama pilietybė ar tautybė, t.y. nurodoma gana siaura tikslinė grupė. Tuo tarpu kalbant apie „protų“ pritraukimą akcentuojama kompetencija, neatsižvelgiant į tautybę ar pilietybę. Taigi ignoruodami tautinio, kultūrinio identiteto išsaugojimą, kaip vieną svarbiausių „protų nutekėjimo“ mažinimo ir „protų“ susigrąžinimo tikslų, nepaisytumėme vidinės analizuojamos politikos logikos.

Antra, tautinio, kultūrinio identiteto išsaugojimas taip pat minimas svarbiausiuose ilgalaikės ir vidutinės trukmės strateginiuose dokumentuose. Pagrindiniame strateginio planavimo dokumente – Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje – numatoma valstybės ilgalaikės raidos vizija, padedanti tarpusavyje suderinti ir integruoti

²² Pateikiama teisės aktų analizė remiasi tyrimu *Ekonominių migrantų skatinimo grįžti į tėvynę priemonės*. Viešosios politikos ir vadybos institutas. Vilnius: 2005.

valstybės bendrąsias ir šakines strategijas. Šioje strategijoje apibrėžiami ilgalaikiai valstybės prioritetai: žinių visuomenė, saugi visuomenė ir konkurencinga ekonomika. Aptariant žinių visuomenės prioritetą, teigiama: „kultūra yra svarbi visuomenės gyvenimo dalis, jos integralumo garantas. Ji yra glaudžiai susijusi su mokslu ir švietimu, aplinkosauga, informacine visuomene, <...> kultūra, skatina naujoves ir daro teigiamą įtaką šalies ūkio ir visuomenės raidai.“²³ Taip pat pažymima meno kūrėjų bei kultūros specialistų emigracijos iš Lietuvos problema, lemianti lietuvių kultūros savitumo mažėjimą.

Nacionalinėje darnaus vystymosi strategijoje taip pat akcentuojama darbo jėgos, ypač aukštos kvalifikacijos specialistų, emigravimo grėsmė šalies kultūriniam ir socialiniam vystymuisi. Teigiama, kad dėl nepakankamo dėmesio mokslui nemažai gabių mokslininkų imasi kitos veiklos. Aukštos kvalifikacijos specialistai išvažiuoja į užsienį, kas daro neigiamą įtaką šalies intelektualinio, kultūrinio potencialo plėtrai²⁴.

Nacionalinėje demografinės (gyventojų) politikos strategijoje nustatyta demografinės (gyventojų) politikos vizija, ilgalaikiai tikslai ir uždaviniai iki 2015 metų. Daugiausia dėmesio skiriama šeimos gerovei, visuomenės sveikatai ir migracijai. Strategijos dalyje, kurioje aprašomi migracijos procesai, konstatuojama, kad emigracijos iš Lietuvos mastai yra itin dideli ir toliau auga. Atitinkamai, „emigracija skatina imigraciją (taip pat nelegalią) iš mažiau ekonomiškai išsivysčiusių valstybių: išvykusių lietuvių darbo vietas gali užimti imigrantai, taip sukeldami grandininės imigracijos grėsmę“²⁵. Pastaroji laikoma grėsme, nes galėtų sukelti socialinę įtampą, padidinti etninių konfliktų tikimybę. Taigi lietuvių emigracijos prevencija ar re-emigracija laikomos tinkamesnėmis priemonėmis nei darbo jėgos judėjimas, kai emigrantus pakeičia imigrantai. Be to, tautinio kultūrinio identiteto išsaugojimas ir plėtra taip pat akcentuojami strategijos vizijoje: „Lietuva – visateisė ir lygiavertė ES valstybė narė, išsaugojusi lietuvių tautos savitumą. <...> Gerėjant gyvenimui Lietuvoje, mažėja emigracija, pradeda grįžti anksčiau išvykę gyventojai. Nežymiai daugėja atvykstančių gyventi į Lietuvą užsieniečių, ypač iš ES valstybių narių. Vykdoma griežta ne ES valstybių piliečių imigracijos politika.“²⁶

Tyrime „Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių išeivijos atžvilgiu“ analizuojama dabartinė emigracijos iš Lietuvos situacija, nagrinėjamas Lietuvos valstybės santykis su išeivija ir siekiama sukurti optimalią, nuoseklią ir visas viešosios politikos sritis apimančią Lietuvos valstybės ilgojo laikotarpio strategiją lietuvių emigracijos ir išeivijos atžvilgiu. Šiame tyrime siūloma taikyti Globalios Lietuvos koncepciją. Globali Lietuva suvokiama kaip Lietuvoje gyvenantys ir po pasaulį pasklidę Lietuvos piliečiai ir išeiviai – autochtonai, siejami istorinių, kultūrinių, socialinių, ekonominių ir politinių santykių²⁷. „Protų nutekėjimui“ skirtoje

²³ Valstybės ilgalaikės raidos strategija (Žin., 2002, Nr. 113-5029).

²⁴ Nacionalinė darnaus vystymosi strategija (Žin., 2003, Nr. 89-4029).

²⁵ Nacionalinė demografinės (gyventojų) politikos strategija (Žin., 2004, Nr. 159-5795), 65 str.

²⁶ Ten pat, 72-73 str.

²⁷ „Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių išeivijos atžvilgiu.“ Vilnius: Strateginių studijų centras, 2006, 9.

tyrimo dalyje teigiama: „Protų nutekėjimą skatina Lietuvos mokslo bei studijų sistemos ydos, rimtos ir įsisenėjusios jos struktūrinės problemos, mokslo sistemos finansavimo principai, Lietuvos valdžios pozicija, ES politika. Protų nutekėjimas gali paskatinti tautinio intelektualumo praradimą, tautos identiteto ir patriotizmo silpnėjimą“²⁸. Taigi šiame tyrime „protų nutekėjimas“ yra eksplicitiškai susiejamas su tautinio, kultūrinio identiteto silpnėjimu.

Apibendrinant atliktą strategijų turinio analizę galima daryti kelias išvadas. Viena vertus, kai kuriose strategijose tautinio, kultūrinio identiteto išsaugojimo tikslas ir „protų nutekėjimo“ politika yra susiejami netiesiogiai, t.y. abi sritys laikomos svarbiomis, tačiau priešastiniai ryšiai tarp „protų“ išsaugojimo bei pritraukimo ir tautinio, kultūrinio identiteto išsaugojimo nėra pabrėžiami. Kita vertus, daugelyje analizuotų strategijų implicitiškai pripažįstama, kad „protų nutekėjimas“ silpnina šalies kultūrinį ir intelektualinį potencialą, kas daro neigiamą įtaką lietuvių tautos savitumo išsaugojimui. Atitinkamai, „protų“ susigrąžinimas prisidėtų prie tautinio, kultūrinio identiteto išsaugojimo. Tai leidžia manyti, kad pastarasis tikslas turėtų būti vienas svarbiausių „protų“ susigrąžinimo ir „nutekėjimo“ mažinimo politikos tikslų.

Antrasis politikos tikslas – šalies ūkio ir mokslo konkurencingumo didinimas

Kitas ne mažiau svarbus šios politikos tikslas yra šalies ūkio ir mokslo konkurencingumo didinimas. Šį tikslą galima identifikuoti remiantis vidine „protų nutekėjimo“ mažinimo ir susigrąžinimo politikos logika bei strateginių dokumentų analize. Jei manytume, kad šalies ūkio ir mokslo konkurencingumo didinimas yra pagrindinis „protų nutekėjimo“ mažinimo tikslas, tenka remtis prielaida, kad emigruojant mokslininkams ir tyrėjams, šalies mokslo ir inovacijų sistemos plėtros tempai sulėtėja. Tai, savo ruožtu, turi neigiamos įtakos ūkio konkurencingumui. Atitinkamai, grįžtantys „protai“ sustiprintų mokslo ir ūkio konkurencingumą.

Tokie ryšiai tarp „protų nutekėjimo“ ir šalies konkurencingumo taip pat identifikuojami Lietuvos strateginiuose dokumentuose. Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje išskiriamos dvi su migracija susijusios problemos: (1) nelegali migracija ir (2) ekonominė emigracija. Ekonominė emigracija apibrėžiama kaip Lietuvos silpnybė, dėl kurios prarandama dalis darbo jėgos. Be to, ji priskiriama ir potencialių grėsmių grupei kaip galinti daryti neigiamą įtaką valstybės ekonominio, mokslinio ir technologinio potencialo plėtotei.

Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 m. ilgalaikėje strategijoje nustatytos šalies ekonominės politikos kryptys²⁹. Čia didelė darbo jėgos migracija taip pat laikoma valstybės silpnyste. Itin pabrėžiama gyventojų, visų pirma, jaunimo, intensyvios emigracijos iš kaimiškų regionų problema, silpninanti šių regionų intelektualinio kapitalo išteklius ir ekonominės plėtros galimybes. Strategijoje prognozuojama, jog grėsmę visos Lietuvos ekonomikos vystymuisi gali kelti aukštos kvalifikacijos specialistų emigracija. Numatoma, kad „protų nutekėjimas“ ateityje lems šalies intelektualinio potencialo silpnėjimą, depopuliaciją, kvalifikuotos darbo

²⁸ „Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių išsivijojimo atžvilgiu.“ Vilnius: Strateginių studijų centras, 2006, 12.

²⁹ Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija (Žin., 2002, Nr.60-2424).

jėgos stygių ir nekvalifikuotos darbo jėgos perteklių šalyje. Specialistų emigracija taip pat lems išlaidų švietimui, mokymui ir mokslui praradimą bei potencialaus nacionalinio produkto sumažėjimą.

Ryšys tarp šalies konkurencingumo ir „protų nutekėjimo“ taip pat aiškiai apibrėžiamas Bendrajame programavimo dokumente (toliau –BPD), kuris yra ES struktūrinių fondų paramos Lietuvai ir nacionalinio bendrafinansavimo panaudojimo strategija³⁰. Jame išdėstyti šios strategijos tikslai, uždaviniai, prioritetai bei priemonės. Analizuojant esamą šalies padėtį, šiame dokumente ekonominės emigracijos neigiamas poveikis numatomas dviejuose sektoriuose:

- Švietimo bei mokslinių tyrimų srityje mokslininkų bei kvalifikuotų specialistų, ypač jaunų, emigracija. Ją lemia nepakankamai aukštas šių asmenų socialinis statusas bei menkos karjeros galimybės. Emigracija sąlygoja didėjantį vidutinį mokslinių darbuotojų amžių, o kartu ir mažėjantį šalies mokslinį potencialą.
- Užimtumo ir nedarbo srityje itin aktuali darbingo amžiaus žmonių emigracija, mažinanti ekonominį aktyvumą šalyje.

Nacionalinėje Lisabonos strategijos įgyvendinimo programoje ekonominė emigracija siejama su užimtumo politika. Pristatant pagrindines problemas užimtumo srityje, pabrėžiama, kad ekonominė emigracija prisideda prie nepalankia linkme kintančio Lietuvos gyventojų skaičiaus ir visuomenės demografinės struktūros. Be to, emigruojant kvalifikuotai darbo jėgai, kurią daugiausia sudaro jaunimas, daugelyje ūkio šakų jaučiamas neatitikimas tarp kvalifikuotos darbo jėgos paklausos ir pasiūlos. Siekiant pagerinti darbo rinkos poreikių atitiktį, numatoma 2005 – 2006 metais parengti pasiūlymus dėl priemonių ekonominei emigracijai valdyti. Užduotis deleguota Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, Finansų ministerijai ir Švietimo ir mokslo ministerijai³¹.

Nacionalinėje demografinės (gyventojų) politikos strategijoje taip pat pabrėžiama, kad kvalifikuotų asmenų emigracija daro neigiamą įtaką šalies ekonominiam, (inovaciniam) konkurencijos potencialui. Be to, teigiama, kad nors kai kuriose ūkio šakose jau pasireiškia aukštos kvalifikacijos specialistų trūkumas, tačiau nėra koncepcijų ir programų, numatančių, kaip juos susigrąžinti ar panaudoti jų potencialą Lietuvoje.

Aptartų strategijų analizė leidžia daryti kelias svarbias išvadas. Pirma, nėra pateikiama konkrečių priemonių aukščiausios kvalifikacijos specialistų emigracijai kontroliuoti; dažniausiai konstatuojamos su emigracija susijusios „silpnybės“ ir „grėsmės“. Be to, politikos ekonominės emigracijos atžvilgiu kūrimas bei įgyvendinimas tarsi atidedamas, nurodant, pavyzdžiui, kad tik ateityje dėl demografinių problemų „bus aktualu skatinti re-emigraciją“³². Taip pat pastebėtina, kad darbo jėgos bei jaunimo emigracija priskiriamos šalies silpnybių grupei, t.y. jos pristatomos kaip jau egzistuojančios problemos. Tuo tarpu „protų nutekėjimas“

³⁰ Lietuvos 2004 – 2006 metų bendrasis programavimo dokumentas (Žin., 2004, Nr. 123-4486).

³¹ Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa (Žin., 2005 11 26, Nr. 139-5019)

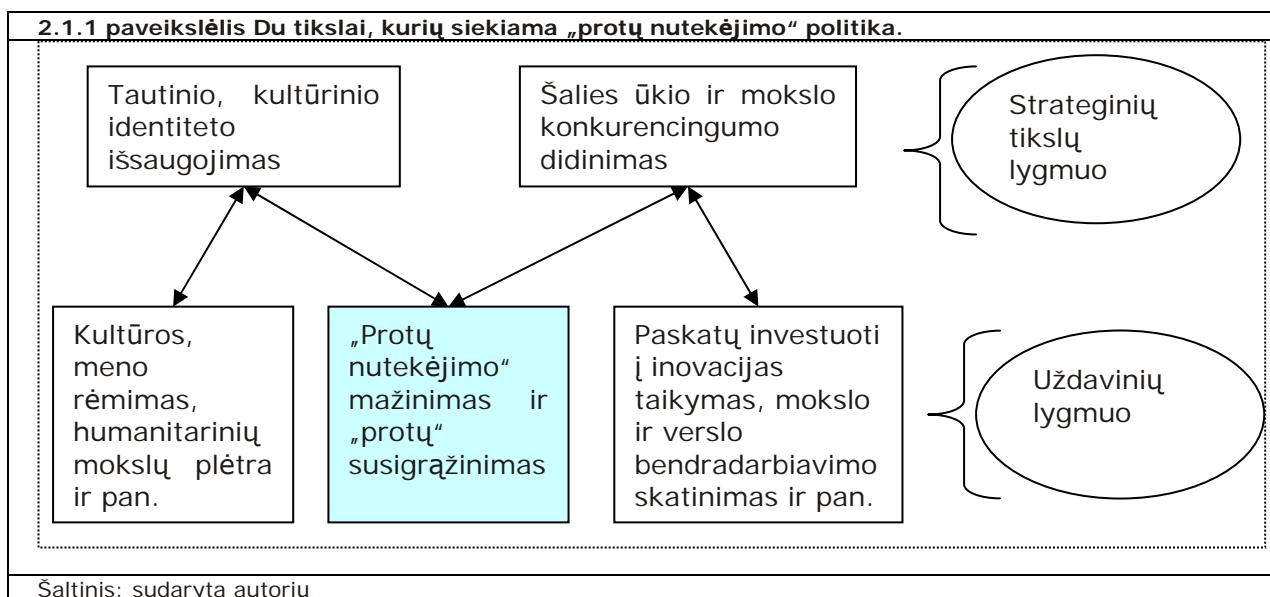
³² Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija (Žin., 2002, Nr.60-2424).

dažniausiai apibrėžiamas kaip galima ateities grėsmė. Šį skirtumą gali paaiškinti faktas, kad analizuojami dokumentai priimti maždaug 2-3 metus prieš Lietuvos narystę ES. Tuo metu visos emigracijos pasekmės dar nebuvo pakankamai gerai įsisaugonosios.

Antra, nagrinėtose strategijose „protų nutekėjimo“ problema yra gana aiškiai siejama su ūkio konkurencingumu, šalies mokslinio potencialo plėtra ir prastėjančia demografinė situacija (pastaroji taip pat glaudžiai susijusi su ūkio plėtra). Visuose nagrinėtuose dokumentuose remiamasi vieninga logika: prarandant aukščiausios kvalifikacijos specialistus ir nesugebant jų susigrąžinti, nukenčia šalies mokslo ir ūkio tarptautinis konkurencingumas. Taigi atlikta analizė leidžia teigti, kad svarbiu „protų nutekėjimo“ mažinimo ir susigrąžinimo politikos tikslu turėtų būti konkurencingumo skatinimas.

Apibendrinimas

Apibendrinant, šiame skyriuje identifikavome du svarbiausius „protų nutekėjimo“ mažinimo ir „protų“ susigrąžinimo politikos tikslus: 1) tautinio, kultūrinio identiteto išsaugojimas; 2) šalies ūkio ir mokslo konkurencingumo didinimas. Sėkmingas „protų nutekėjimo“ mažinimo ir „protų“ susigrąžinimo politikos įgyvendinimas yra uždavinys, siekiant šių aukštesnių tikslų. Tai iliustruoja 2.1.1 pav. Abu tikslai buvo identifikuoti remiantis vidine „protų“ išlaikymo ir susigrąžinimo politikos logika bei ilgalaikių ir vidutinės trukmės strateginių dokumentų analize. Tautinio, kultūrinio identiteto išsaugojimas kaip „protų nutekėjimo“ politikos tikslas yra prasčiau artikuliuotas nagrinėtose strategijose. Tačiau vidinė politikos logika rodo, kad šio tikslo ignoruoti negalima.

Baigiant, reikia pažymėti, kad šie du galimi „protų“ išlaikymo ir susigrąžinimo politikos tikslai vienas kitam neprieštarauja. Tačiau įgyvendinant analizuojamą politiką reikia aiškiai nustatyti prioritetus, nes nuo to didžiąja dalimi priklauso politikos priemonių pasirinkimas. Pavyzdžiui, kam teiksime prioritetą skiriant paramą: užsienio ir Lietuvos mokslininkams ar tik lietuviams? Kaip pasirinkime mokslo ir verslo sritis, kurias siekiama finansuoti? Šios ir kitos dilemos nagrinėjamos kituose skyriuose. Atlikta analizė leidžia nustatyti, kurios alternatyvos pasirinkimas prisidės prie konkretaus tikslo pasirinkimo. Tačiau tikslų pasirinkimas ir prioritetizavimas išlieka politine problema.

2.2. Status Quo: „protų nutekėjimo“ prevencijos ir „protų“ susigrąžinimo politika Lietuvoje

Šiame skyriuje pristatoma įvairių Lietuvos institucijų veikla, susijusi su finansinių paskatų, skirtų užsienyje gyvenantiems „protams“, mechanizmų įgyvendinimu. Kadangi nėra viena institucija šiuo metu Lietuvoje nėra tiesiogiai atsakinga už „protų nutekėjimo“ mažinimo ir „protų“ susigrąžinimo politiką, dauguma apžvelgiamų institucijų šioje srityje veikia netiesiogiai, t.y. vykdydamos savo pagrindines funkcijas jos iš dalies dalyvauja ir „protų nutekėjimo“ problemos sprendime. Kaip svarbiausios iš tokių institucijų įvardintinos Tarptautinių mokslo ir technologijų plėtros programų agentūra, administruojanti Europos Sąjungos mokslininkų mobilumo programas, ir Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, kuris administruoja konkurso būdu skiriamą paramą mokslinių tyrimų projektams, taip pat kitos su migracijos susijusios institucijos – Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas, Lietuvių grįžimo į tėvynę informacijos centras, Vidaus reikalų ministerijos Migracijos departamentas ir t.t. Išimtimi laikytinas tik Užsienio lietuvių rėmimo centro vykdomas projektas „Protų susigrąžinimo programos parengimas ir įgyvendinimas“, kuris yra kryptingai orientuotas į „protų“ susigrąžinimo problemą. Institucijų veiklos analizė atliekama bendros migracijos politikos kontekste. Pristatant kiekvienos iš nagrinėjamų institucijų veiklą ar vykdomą programą, aptariami svarbiausi jų privalumai ir trūkumai, pateikiamas poveikio „protų nutekėjimo“ mažinimui ar „protų“ susigrąžinimui/pritraukimui vertinimas.

Europos Sąjungos mokslininkų mobilumo programos³³

ES politikos mokslininkų mobilumo srityje svarba

Lietuvoje kuriant ir įgyvendinant „protų“ susigrąžinimo ar „protų nutekėjimo“ prevencijos programas būtina atsizvelgti į Europos Sąjungos vykdomą politiką mokslininkų mobilumo srityje. Šios politikos svarbą Lietuvai lemia kelios priežastys. Pirma, Lietuva kaip ES narė yra įsipareigojusi savo veiksmus derinti su ES lygmeniu įgyvendinama politika. Antra, Lietuva, norėdama panaudoti ES struktūrinių fondų paramą žmonių išteklių plėtrai, privalo vadovautis bendrosiomis ES politinėmis nuostatomis šioje srityje. Trečia, ES lygmens programos, skirtos mokslininkų mobilumui užtikrinti, tikėtina, daro tiesioginę įtaką „protų nutekėjimui“ iš Lietuvos ar „protų“ sugrįžimui/atvykimui į Lietuvą. Taigi toliau šiame skyriuje bus analizuojama, kaip dabar Lietuvoje vykdomos ES mokslininkų mobilumo programos prisideda, jei prisideda, prie „protų nutekėjimo“ prevencijos ir sugrįžimo/atvykimo skatinimo.

³³ Poskyryje „Europos Sąjungos mokslininkų mobilumo programos“ naudojama informacija, pateikiama Tarptautinių mokslo ir technologijų plėtros programų agentūros interneto svetainėje (www.tpa.lt). Taip pat naudojama autorių interviu su Tarptautinių mokslo ir technologijų plėtros programų agentūros direktoriaus pavaduotoja Jurgita Petrauskiene metu gauta informacija (Vilnius, 2006 10 31).

ES politikos mokslininkų mobilumo srityje: tikslai ir priemonės

Siekdama didinti ES konkurencingumą, Europos Komisija vis intensyviau imasi įvairių priemonių pritraukti ir išlaikyti aukštos kvalifikacijos darbuotojus ES. Ypatingas dėmesys skiriamas mokslininkams. Pastaraisiais metais EK priėmė kelis strateginius dokumentus³⁴, kurie yra orientuoti į patrauklios aplinkos mokslininkams Europos mokslinių tyrimų erdvėje kūrimą, užtikrinant jiems geras darbo sąlygas, karjeros ir mobilumo galimybes. Įgyvendinant strateginius tikslus, mokslininkų mobilumui ES stiprinti buvo sukurtas Europos mokslininkų mobilumo centrų tinklas (ERA-MORE) ir Mobilumo informacijos mokslininkams portalas (ERAcareers).

2005 vasario 1 d. Studijų kokybės vertinimo centras (toliau SKVC) pradėjo įgyvendinti Europos Komisijos ir Lietuvos biudžeto lėšomis finansuojamą projektą, kurio pagrindinis tikslas įkurti ir sudaryti sąlygas veikti Lietuvos mokslininkų mobilumo centrui (toliau Centras). Numatyta Centro misija - prisidėti prie palankių sąlygų sudarymo mokslininkų mobilumui, taip pat teikti asmeninę pagalbą atvykstantiems į Lietuvą bei iš šalies išvykstantiems dirbti tyrėjams. Centras atidarytas 2005 m. gegužės 31 d. Kaip informacijos apie mobilumo galimybes sklaidos kanalas veikia projekto metu sukurta Lietuvos mokslininkų mobilumo centro svetainė (www.eracareers.lt). Be to, tarp projekto uždavinių numatyta suburti Nacionalinį mokslininkų mobilumo tinklą iš šalies institucijų, susijusių su tarptautiniu mokslininkų mobilumu bei informacijos šiam tikslui administravimu. Centras turėtų tapti šio tinklo koordinatoriumi ir tiltu tarp panašių centrų kitose šalyse.

Projekto įgyvendinimas, tikėtina, prisidės prie geresnių Lietuvos mokslininkų mobilumo galimybių bei aktyvesnio užsienio šalių mokslininkų domėjimosi Lietuvos mokslu. Be to, įsitraukimas į Europos mokslininkų mobilumo centrų tinklą sudarys sąlygas efektyviau išnaudoti Europos Komisijos siūlomas mokslininkų mobilumo galimybes. Tai gali reikšmingai prisidėti prie ilgalaikio „protų nutekėjimo“ stabdymo ir „protų“ pritraukimo į Lietuvą.

Mokslininkams tyrimams ir technologijų plėtrai finansuoti skirtose 6 ir 7 Bendrosiose programose buvo sukurtos atskiros paprogramės žmogiškojo potencialo stiprinimui – „Žmogiškieji ištekliai ir mobilumas“ (6BP) ir „Žmonės“ (7BP). Pagrindiniai šių paprogramių įgyvendinimo (finansiniai) instrumentai yra Marie Curie veiklos, kurias Lietuvoje administruoja Tarptautinių mokslo ir technologijų plėtros programų agentūra, įsteigta Švietimo ir mokslo ministerijos.

Marie Curie veiklos

Marie Curie veiklos yra kompleksinė mokslininkų mobilumo skatinimo programa. 6 Bendrosios programos įgyvendinimo laikotarpiu ją sudarė 13 skirtingų veiklų penkiuose pogrupiuose (žr.

³⁴ EK komunikatas „Viena profesija, daug karjerų“ (2003), Europos mokslininkų chartija ir priėmimo į darbą kodeksas (2005).

2.2.1 pav.). Pagal jas skiriama parama tiek atskiriems mokslininkams, tiek institucijoms ar jų grupėms, skatinant mokslininkų mobilumą ir mokslo institucijų bendradarbiavimą. 7 Bendrojoje programoje Marie Curie veiklos suskirstytos į 5 grupes (žr. 2.2.1 pav.). Šio tyrimo kontekste aktualiausios Marie Curie veiklos yra „Individuali mokslininkų veikla“ ir „Reintegracijos mechanizmai“ (6 Bendroji programa). Jos 7 Bendrojoje programoje iš esmės yra perkeltos į „Mokymosi visą gyvenimą ir karjeros vystymo“ bei „Tarptautinės dimensijos“ sritis. Šių veiklų rėmuose teikiama finansinė parama mokslininkams, norintiems išvykti į kitą šalį ar grįžti į savąją³⁵.

2.2.1 paveikslėlis.

Marie Curie veiklos 6 Bendrosios programos įgyvendinimo laikotarpiu (2002 – 2006)	Marie Curie veiklos 7 Bendrosios programos įgyvendinimo laikotarpiu (2007 – 2013)
Priimančių institucijų veikla: <ul style="list-style-type: none"> • Mokslininkų tobulinimo tinklai • Stipendijos pradedantiems mokslininkams tobulintis • Keitimosi žiniomis stipendijos • Konferencijos ir mokymai 	Pradinis mokslininkų rengimas (Marie Curie tinklai pradedantiems mokslininkams)
Individuali mokslininkų veikla: <ul style="list-style-type: none"> • Europinės stipendijos • Tarptautinės išvykimo stipendijos • Tarptautinės atvykimo stipendijos 	Mokymasis visą gyvenimą ir karjeros vystymas (Individualios stipendijos)
Reintegracijos mechanizmai: <ul style="list-style-type: none"> • Europos reintegracijos grantai • Tarptautiniai reintegracijos grantai 	Tarptautinė dimensija (Tarptautinės išvykimo ir atvykimo stipendijos; Reintegracijos grantai)
Kompetencijos pripažinimas ir skatinimas: <ul style="list-style-type: none"> • Kompetencijos grantai • Kompetencijos apdovanojimai • Postai 	Pramonės ir mokslo partnerystė (Pramonės – mokslo partnerystės schema)
Šalių narių ir Asocijuotų šalių bendradarbiavimas	Specifinės veiklos politikai formuoti (Kompetencijos apdovanojimai)

Šaltinis: Tarptautinių mokslo ir technologijų plėtros programų agentūros interneto svetainė www.tpa.lt

Marie Curie veiklų rezultatai Lietuvoje

Lietuvos mokslininkų ir mokslo institucijų dalyvavimas Marie Curie veiklose 6 Bendrosios programos įgyvendinimo metu (2002 - 2006 m.), nepaisant intensyvaus mokslininkų domėjimosi Marie Curie veiklų teikiamomis galimybėmis, nebuvo aktyvus. Negalutiniais duomenimis, visose Marie Curie veiklose iš viso buvo pateiktos 108 paraiškos dalyvauti įvairiose veiklose, 21 iš jų buvo patenkinta (sėkmės koeficientas 19 proc.). Tiesiogiai mokslininkams skirtoms individualioms atvykimo ar išvykimo ir reintegracijos stipendijoms gauti buvo pateiktos atitinkamai 28 ir 9 paraiškos, iš kurių buvo patenkintos 2 paraiškos dėl individualių Europinių stipendijų ir 9 paraiškos dėl reintegracijos stipendijų (žr. 2.2.2 lentelę).

³⁵ Platesnė informacija apie Marie Curie veiklas pateikiama interneto svetainėse http://ec.europa.eu/research/fp6/mariecurie-actions/indexhtm_en.html ir <http://cordis.europa.eu/fp6/mobility.htm>. Informacija apie Marie Curie veiklų įgyvendinimą Lietuvoje pateikiama Tarptautinių mokslo ir technologijų plėtros programų agentūros interneto svetainėje www.tpa.lt.

2.2.2 lentelė

Marie Curie veiklos pavadinimas	Pateiktų paraiškų skaičius	Patenkintų paraiškų skaičius
<i>Europinės stipendijos</i>	22	2
<i>Tarptautinės išvykimo stipendijos</i>	4	0
<i>Tarptautinės atvykimo stipendijos</i>	2	0
<i>Europos reintegracijos grantai</i>	3	3
<i>Tarptautiniai reintegracijos grantai</i>	6	6
Visos likusios	71	10
Iš viso	108	21

Santykinai nedidelis paraiškų skaičių pirmiausia galima paaiškinti itin sudėtinga paraiškos forma. Be to, dėl ypač didelio Marie Curie veiklų masto paraiškų svarstymas užtrunka apie metus laiko. Tai mažina Marie Curie stipendijų patrauklumą, nes reikalauja ilgalaikio mokslininko veiklos planavimo. Tuo tarpu palyginti neaukšto paraiškų sėkmės koeficiento pagrindine priežastimi laikytina itin didelė konkurencija Europos Sąjungoje dėl Marie Curie stipendijų. Tai užtikrina programos efektyvumą ES mastu, tačiau atskirų šalių mokslininkų šansai laimėti stipendijas nėra dideli.

Marie Curie veiklų poveikis „protų nutekėjimui“

Marie Curie veiklų poveikis „protų nutekėjimui“ iš Lietuvos ir jų sugrįžimui ar atvykimui yra nevienareikšmis. Viena vertus, Marie Curie stipendijos yra kol kas vienintelė Lietuvoje realiai įgyvendinta mokslininkų pritraukimo priemonė, tiesiogiai lėmusi 6 lietuvių mokslininkų sugrįžimą ir vieno užsienio šalies mokslininko atvykimą į Lietuvą³⁶. Kita vertus, Marie Curie priemonės Lietuvos mokslininkams šiuo metu yra aktualiausias kaip galimybė išvykti dirbti užsienį. Tą rodo santykinai didelė išvykimo stipendijų paklausa tarp lietuvių mokslininkų. Paraiškos šioms stipendijoms gauti sudarė 25 proc. visų 6BP metu pateiktų Marie Curie paraiškų (28 paraiškos). Tuo tarpu tik 8 proc. paraiškų buvo pateikta, siekiant gauti reintegracijos stipendiją (9 paraiškos). Tiesa, daug didesnė pastarųjų dalis dėl mažesnės konkurencijos buvo patenkinta, todėl galiausiai daugiau mokslininkų grįžo nei išvyko iš Lietuvos. Kita vertus, padidėjus paraiškų dėl individualių išvykimo stipendijų patenkinimo lygiui, ES mobilumo programos greičiau skatintų „protų nutekėjimą“ iš Lietuvos nei padėtų spręsti šią problemą.

Marie Curie veiklų įgyvendinimo patirties pritaikymas nacionaliniu lygmeniu

ES Marie Curie veiklos sprendžiant „protų nutekėjimo“ iš Lietuvos problemą geriausiai galėtų būti panaudotos kaip pavyzdys, kuriant nacionalinio lygmens „protų nutekėjimo“ prevencijos ir „protų“ susigrąžinimo/pritraukimo programas. Geros praktikos pavyzdžiu laikytinas Marie Curie programose įtvirtintas kompleksinis požiūris į mokslininkų išlaikymo ir pritraukimo į ES problemą, t.y. siekiama ne riboti mokslininkų judėjimą, bet užtikrinti jų mobilumo galimybes kaip vieną iš patrauklių darbo sąlygų dalį. ES programos sėkmingai įgyvendinamos jau ne vienerius metus, todėl jų vykdymo principai yra patikrinti praktiškai. Atsižvelgiant į juos sukurta nacionalinė mokslininkų mobilumo programa galėtų dvejopai prisidėti sprendžiant „protų nutekėjimo“ problemą. Pirma,

³⁶ 2006 m. spalio 31 d. duomenys. Nors buvo patenkintos 9 paraiškos reintegracijos grantams gauti, tačiau į Lietuvą grįžo tik 6 mokslininkai, nes pagal Marie Curie veiklos „Tarptautiniai reintegracijos grantai“ reikalavimus mokslininkas privalo grįžti į ES, tačiau nebūtinai į savo kilmės šalį.

Lietuvos mokslininkams užtikrinus galimybę kelti kvalifikaciją trumpalaikių stažuočių, vizitų ir pan. metu užsienio šalyse, sumažėtų poreikis jiems išvykti dirbti ilgam laikui į užsienį. Antra, tikslinės sugrįžimo ar atvykimo stipendijos, teikiamos pagal nacionalinę programą, būtų daug prieinamesnės lietuvių mokslininkams, nes jie konkuruotų tik tarpusavyje, o ne su visais ES mokslininkais. Vis dėlto negalima automatiškai perkelti visų ES vykdomų mokslininkų mobilumo programų reikalavimų į nacionalinį lygmenį, o būtina atsižvelgti į specifinius šalies poreikius (pavyzdžiui, į poreikį spręsti „protų nutekėjimo“ problema) ir įtraukti papildomus kriterijus, kurie netaikomi ES lygmens programose, pvz. paramą teikti tik Lietuvos piliečiams arba tik tam tikrose prioritetinėse mokslo srityse ir t.t. Tokios specifinės sąlygos, taikytinos „protų nutekėjimo“ problemai spręsti skirtose programose, detalai analizuojamos šio tyrimo trečiojoje dalyje.

Apibendrinimas

Apibendrinant, ES lygmens mokslininkų mobilumo programų (Marie Curie veiklų) poveikis „protų“ pritraukimui 6 Bendrosios programos įgyvendinimo metu buvo ribotas. Tikėtina, kad vykdant 7 Bendrąją programą jis liks iš esmės nepakitęs arba bus priešingas Lietuvos interesams „protų nutekėjimo“ politikos srityje, pastaruosius suprantant kaip „protų“ sulaikymą arba pritraukimą/sugražinimą į Lietuvą, t.y. labiau skatins mokslininkų išvykimą nei atvykimą. Tačiau Marie Curie veiklų įgyvendinimo ES lygmeniu patirtį būtų galima iš dalies pritaikyti kuriant nacionalines mokslininkų mobilumo programas. Pastarosios galėtų būti panaudotos ir „protų nutekėjimo“ problemai spręsti.

Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas

Fondo veiklos svarba

Užsienyje gyvenančių lietuvių mokslininkų ir tyrėjų nuomone³⁷, vienas iš svarbiausių šalies mokslo konkurencingumo stiprinimo ir „protų“ susigrąžinimo veiksnių yra efektyvus konkursinis mokslo finansavimas. Viena vertus, konkurso būdu teikiamas finansavimas leistų užtikrinti perspektyviausių ir produktyviausių šalies „protų“ veiklos tęstinumą Lietuvoje. Kita vertus, konkurso būdu skiriamos lėšos galėtų sudaryti sąlygas bent trumpalaikiam „protų“ pritraukimui iš užsienio. Todėl šia prasme Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo (toliau – Fondo) veikla yra ypač svarbi „protų nutekėjimo“ prevencijos ir susigrąžinimo politikos dalis.

Fondo tikslai

Fondo steigėjas yra LR Vyriausybė. Savo veikloje fondas siekia dviejų svarbiausių tikslų. Pirma, skatinti mokslinių tyrimų ir eksperimentinės veiklos plėtrą³⁸. Įgyvendinant šį tikslą Fondas konkurso būdu skiria paramą mokslinių tyrimų projektams pagal Vyriausybės patvirtintas mokslo programas ir numatytus prioritetus. Antrasis Fondo veiklos tikslas (atitinkantis antrąją Fondo veiklos kryptį) yra valstybės teikiamomis paskolomis skatinti šalies žmogiškųjų resursų plėtrą, jos ekonominę ir socialinę pažangą³⁹. Įgyvendinant šį tikslą skiriamos paskolos šalies aukštųjų mokyklų bakalauro ir magistrantūros studijų pakopos studentams.

³⁷ Ramūnas Valiokas, „Lietuvos mokslinių tyrimų sektorius: situacija ir tendencijos“, Užsienio Lietuvių mokslo forumas, Diskusijos „Ką pasiekėme ir ko siekiame? Dešimt metų norvegų ekspertų atliktam Lietuvos mokslo būklės įvertinimui.“ Pranešimo skaidres. Vilnius: 2005. <www.balticlabs.com/forumas> [Žiūrėta 2006 08 25].

³⁸ Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo 2006-2008 m. strateginis veiklos planas. Vilnius, 2006.

³⁹ Ten pat.

Mokslinių tyrimų
projektų
finansavimo
poveikis

Pastaroji Fondo veiklos kryptis yra mažiau svarbi „protų nutekėjimo“ prevencijos ir susigrąžinimo politikai. Todėl žemiau didžiausią dėmesį skirsime konkurso būdu skiriamai paramai mokslinių tyrimų projektams.

Konkursinio mokslinių tyrimų projektų finansavimo įtakos „protų nutekėjimo“ prevencijos ir susigrąžinimo politikai vertinimas iki šiol nebuvo atliktas. Todėl šiuo aspektu sunku kiekybiškai išmatuoti Fondo vykdomų programų poveikį nagrinėjamai problemai. Tačiau vertinant kokybiškai galima teigti, kad poveikis gana mažas. Tai rodo kelios tendencijos.

Pirma, konkursiniu būdu paskirstoma labai maža lėšų, skirtų moksliniams tyrimams, dalis. 2004 m. konkursiniu būdu paskirstyta finansavimo suma sudarė tik 6 proc. visų valstybės skiriamų lėšų MTEP. Tuo tarpu kalbant apie prioritetinių krypčių plėtrą, statistika yra dar liūdnė. 2005 m. konkursinei paramai moksliniams tyrimams prioritetinėse kryptyse buvo skirta 5,88 mln. litų. Tai sudarė mažiau nei 2 proc. visų valstybės MTEP skiriamų lėšų. Atitinkamai LR Vyriausybės 2003 metais patvirtintai Aukštųjų technologijų plėtros programai, kurioje išskirtos 5 perspektyviausios aukštųjų technologijų gamybos šakos (biotechnologijos, lazerių technologijos, informacinės technologijos, nanotechnologijos, elektronika, mechatronika), 2005 m. per Fondo finansuojamas priemonės buvo skirta tik 4,9 mln. litų. Toks finansavimo intensyvumas nesudaro prielaidų nei efektyviai „protų nutekėjimo“ prevencijai, nei susigrąžinimui.

Antra, Fondui nekeliamas uždavinys skatinti Lietuvos „protų“, dirbančių (gyvenančių) užsienyje pritraukimą. Todėl užsienyje gyvenančių ir Lietuvos pilietybę turinčių „protų“ pritraukimas yra veikiau teigiamas šalutinis (nors ir nedidelis) konkursinio finansavimo poveikis, o ne tiesioginė pasekmė. Fondo finansuotose mokslinių tyrimų projektuose dalyvauja tik 3 užsienyje anksčiau gyvenę Lietuvos mokslininkai⁴⁰. Formalių (teisinių) kliūčių užsienyje dirbantiems Lietuvos „protams“ dalyvauti atitinkamose mokslinių tyrimų projektų finansavimo konkursuose nėra. Tačiau mažą jų dalyvavimo lygį būtų galima paaiškinti žemu finansavimo intensyvumu ir potencialiu informacijos trūkumu.

Kalbant apie užsienio „protų“ pritraukimą, tendencijos ganėtinai panašios. Fondo tvarka sudaro sąlygas (kai kuriais atvejais netgi skatina) bendradarbiavimui su užsienio mokslininkais ir tyrėjais. Pavyzdžiui, vertinant mokslininkų grupių projektus, prioritetas teikiamas projektams, kurie yra vykdomi su kitų valstybių mokslininkais⁴¹. Tačiau kokybinis ir kiekybinis poveikis užsienio „protų“ pritraukimui yra abejotinas dėl žemo finansavimo intensyvumo.

Ateities
tendencijos

Ateityje Fondas planuoja įgyvendinti kitas programas, kurios gali turėti teigiamą poveikį „protų nutekėjimo“ prevencijai ir „protų“ pritraukimui.

⁴⁰ Autorių interviu su Violeta Vaičiūniene, Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo Mokslo skyriaus vedėja, Vilnius, 2006 m. spalio 25 d.

⁴¹ „Prašymų teikimo, jų nagrinėjimo, lėšų skyrimo, ataskaitų teikimo ir vertinimo tvarkos aprašas.“ Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, Vilnius, 2005.

- Siekiama į Fondo ekspertinę veiklą įtraukti lietuvių kilmės užsienyje gyvenančius mokslininkus.
- Skiriamos stipendijos doktorantams, aktyviai vykdančioms mokslinius tyrimus, skatinant juos dirbti mokslinį darbą savo šalyje.
- Vyriausybėje rengiamas nutarimas dėl mokslininkų stažuotojų programos, kurią administruos Fondas ir kurioje galės dalyvauti konkurso tvarka ir tie jaunieji mokslininkai, kurie šiuo metu gyvena užsienyje. Tai priemonės, kurios turėtų prisidėti prie „protų“ susigrąžinimo.

Tačiau šių naujų iniciatyvų poveikis priklausys nuo jų masto (skiriamo finansavimo) ir gebėjimo koordinuoti šias programas su panašiomis kitų institucijų įgyvendinamomis iniciatyvomis.

Apibendrinimas: sėkmės prielaida

Apibendrinant, ši trumpa apžvalga rodo, kad konkursinis mokslinių tyrimų finansavimas neturės didelės įtakos „protų išvykimo“ prevencijai ir susigrąžinimui tol, kol nebus ženkliai padidinta konkursiniu būdu skirstoma valstybės paramos MTEP dalis. Nors pastaraisiais metais ši dalis augo, tačiau tai vyko inkrementiškai. Be to, nepaisant politinio pobūdžio deklaracijų, kol kas nėra priimti įsipareigojimai dėl ženklaus lėšų, skiriamų konkursiniam mokslinių tyrimų finansavimui, apimčių išaugimo. Fondo darbuotojos nuomone⁴², ateityje „protų nutekėjimo“ prevencijai ir „protų“ pritraukimui būtų tikslinga suformuoti valstybinę programą, kuri sudarytų galimybę užsienyje dirbantiems jauniems mokslininkams grįžti į Lietuvos mokslo institucijas su įdarbinimo ir tolimesnės mokslinės veiklos tęstinumo sąlygomis bei tam būtinomis lėšomis.

Užsienio lietuvių rėmimo centras⁴³

Užsienio lietuvių rėmimo centro veikla

Viena iš įstaigų, neseniai pradėjusi tiesiogiai veikti „protų nutekėjimo“ politikos srityje, yra 2000 m. Pasaulio lietuvių bendruomenės, Švietimo ir mokslo ministerijos Mokslo ir studijų departamento bei Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės įsteigtas *Užsienio lietuvių rėmimo centras (toliau ULRC)*. Pagrindinė šio centro veikla yra informacijos apie studijas Lietuvoje teikimas užsienyje gyvenantiems lietuviams ir jų studijų Lietuvoje finansavimas. Tačiau 2006 m. ULRC išplėtė savo veiklos sritį siekiu skatinti užsienyje dirbančių Lietuvos mokslininkų bendradarbiavimą su Lietuvos mokslo centrais ir pradėjo įgyvendinti Europos Sąjungos lėšomis finansuojamą projektą „Protų susigrąžinimo programos parengimas ir įgyvendinimas“.

„Protų susigrąžinimo“ projekto tikslai ir uždaviniai

Remiantis ULRC interneto svetainėje pateikta informacija, projekto „Protų susigrąžinimo programos parengimas ir įgyvendinimas“ tikslas yra sukurti užsienio mokslo centruose studijuojančių ir dirbančių Lietuvos piliečių skatinimo grįžti į Lietuvą programą, įdiegiant konkursinį finansavimo mechanizmą, kuris bus taikomas organizuojant mokslininkų vizitus Lietuvoje. Šį tikslą būtų galima

⁴² Autorių interviu su Violeta Vaičiūniene, Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo Mokslo skyriaus vedėja, Vilnius, 2006 m. spalio 25 d.

⁴³ Poskyryje „Užsienio lietuvių rėmimo centras“ naudojama informacija, pateikiama ULRC interneto svetainėje (www.ulrc.lt). Taip pat naudojama autorių interviu su ULRC direktoriumi Tomu Žalandausku metu gauta informacija (Vilnius, 2006 10 26).

suskaidyti į 2 uždavinius: 1) sukurti „protų“ susigrąžinimo programą, 2) įgyvendinti „protų“ susigrąžinimo programą, rengiant mokslininkų vizitus tėvynėje, kurių organizavimui būtų naudojamas projekto metu sukurtas konkursinio mokslininkų finansavimo mechanizmas „protams“ susigrąžinti.

Pirmiausia numatyta sukurti konkursinio mokslininkų vizitų finansavimo schemą. Tuomet, taikant šią schemą, organizuoti užsienyje gyvenančių mokslininkų, turinčių Lietuvos pilietybę, trumpalaikius vizitus Lietuvoje. Ir tik tada sukurti „protų susigrąžinimo“ programą, kuri būtų ir galutinis projekto rezultatas. Situacija, kai programos įgyvendinimas tarsi aplenkia programos sukūrimą susidaro todėl, kad „protų“ susigrąžinimas šiuo atveju nelaikomas esmine mokslininkų vizitų organizavimo funkcija. Vizitais siekiama tik surinkti informaciją apie problemas, su kuriomis potencialiai gali susidurti sugrįžę mokslininkai ir juos priimančios institucijos, taip pat išsiaiškinti grįžtančių ar planuojančių grįžti mokslininkų poreikius. Susistemintus ir įvertintus sukauptą informaciją, planuojama parengti „protų“ susigrąžinimo programą, kurioje turėtų būti numatyti „protų“ susigrąžinimo būdai ir priemonės. Taigi sugrįžę „protai“ šiame projekte yra veikiau priemonė, o ne galutinis tikslas.

Esami pasiekimai

2006 m. rugsėjį buvo pabaigta kurti ir paskelbta konkursinio mokslininkų vizitų finansavimo schema. Sukurtoje schemoje numatyti konkursų organizavimo, paraiškų vertinimo bei sprendimų priėmimo mechanizmai įvairaus tipo veikloms, parengta techninė dokumentacija (veiklos vadovas, detalūs aprašai, paraiškų formos, ekspertinio paraiškų vertinimo, ataskaitų formos ir kt.). Siekiant verslo ir akademinę bendruomenę supažindinti su vykdomu „protų“ susigrąžinimo projektu, 2006 m. spalį suorganizuotas viešas konkursinio mokslininkų vizitų finansavimo schemas aptarimas, be to, vykdoma informacinė kampanija Lietuvos žiniasklaidoje.

Planuojami rezultatai

Projekto pagrindinis numatomas rezultatas yra parengta „protų susigrąžinimo“ programa. Papildomi planuojami rezultatai yra sukurta konkursinio mokslininkų vizitų finansavimo schema ir pagal schemą suorganizuoti maždaug 70 mokslininkų vizitai Lietuvoje. Numatyta, kad paraiškas dalyvauti vizituose mokslininkai galės teikti nuo 2006 m. lapkričio 1 d., tačiau vizitai pradės vykti ne anksčiau kaip 2007 m. ir truks iki metų pabaigos.

Tikėtinas poveikis:

nauda

Vienareikšmiškai įvertinti ULRC vykdomo projekto „Protų susigrąžinimo programos parengimas ir įgyvendinimas“ tikėtiną poveikį sprendžiant „protų nutekėjimo“ problemą Lietuvoje nėra paprasta. Viena vertus, galima išskirti bent trejopą šio projekto tikėtiną teigiamą poveikį. Pirmą, programos sukūrimas yra svarbi „protų nutekėjimo“ politikos dalis, sudarysianti galimybę imtis realių ir pagrįstų veiksmų problemai spręsti. Antra, trumpalaikių mokslininkų vizitų metu Lietuvos mokslo ir studijų sistema įgis tam tikros apčiuopiamos naudos - bus perimta dalis užsienyje dirbančių mokslininkų žinių ir patirties. Be to, vizitai sudarys galimybę atnaujinti ir palaikyti užsienyje dirbančių Lietuvos piliečių sąsajas su šalies mokslo ir švietimo institucijomis, sustiprinti jų socialinius ryšius šalyje. Tai ateityje gali paskatinti „protų cirkuliaciją“ tarp šalių ar netgi „protų“ sugrįžimą ilgam laikui. Trečia, projekto metu vykdoma informacinė kampanija skatina viešą diskusiją apie „protų nutekėjimo“ problemą Lietuvoje ir galimus jos sprendimo būdus.

Kita vertus, aukščiau aptarti privalumai tėra tikėtinas poveikis. Kol kas projekto rezultatų nėra. Taigi realios, apčiuopiamos naudos identifikuoti negalime.

Apibendrinimas

Apibendrinant, ULRC vykdomas projektas „Protų susigrąžinimo programos parengimas ir įgyvendinimas“ vertintinas kaip potencialiai naudinga priemonė formuluojant „protų nutekėjimo“ politikos tikslus, pasirenkant problemos sprendimo priemones. Tačiau tiesioginis jo poveikis kol kas nepasireiškė.

Kitų institucijų veikla

Be jau aptartų, daugelis kitų institucijų savo kompetencijos ribose sprendžia migruojantiems asmenims, taigi ir išvykstantiems ar atvykstantiems „protams“ aktualias problemas. Toliau trumpai pristatoma atskirų institucijų veikla, susijusi su „protų nutekėjimo“ politika. Išskirtinos dvi institucijų grupės:

- institucijos, kurių funkcijos yra tiesiogiai susijusios su migracijos politika, t.y. kurios rūpinasi ryšių su emigravusiais palaikymu ir jiems reikalingos informacijos teikimu.
- institucijos, kurios sprendžia specifines savo srities problemas, aktualias ir emigravusiems arba besiruošiantiems emigruoti asmenims.

Ryšių palaikymas ir informacijos teikimas

Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas

Išvykusiems Lietuvos „protams“ kaip išeivijos daliai aktuali yra Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie LR Vyriausybės (toliau TMID) veikla. TMID formuoja ir įgyvendina valstybinę ryšių su užsienyje gyvenančiais lietuviais bei išeiviais iš Lietuvos politiką. Ši politika apima informacijos apie užsienio lietuvių kaupimą, lietuvių išeivijos raidos analizę, užsienio lietuvių tautinio tapatumo išsaugojimo programų rengimą bei įgyvendinimą ir, svarbiausia, ryšių su užsienio lietuvių bendruomenėmis, organizacijomis, kultūros ir švietimo įstaigomis palaikymą⁴⁴. TMID veikla „protų nutekėjimo“ politikai yra potencialiai svarbi dviem aspektais. Pirma, TMID kaupiama informacija apie užsienio lietuvius gali apimti ir informaciją apie užsienio šalyse gyvenančius ir dirbančius Lietuvos mokslininkus ir tyrėjus. Antra, palaikydamas ryšius su užsienio lietuvių bendruomenėmis, TMID savo turimais informacijos kanalais gali efektyviai skleisti mokslininkams ir tyrėjams aktualią informaciją apie situaciją šalyje, apie jiems skirtas įvairias programas ir t.t. Apibendrinant, TMID gali veikti kaip informacijos perdavimo kanalas: užsienyje gyvenantiems „protams“ apie jiems aktualią Lietuvos institucijų veiklą, ir atvirkščiai, Lietuvos institucijoms apie išvykusius „protus“.

Lietuvių grįžimo į tėvynę informacijos centras

Labai panašaus pobūdžio informacijos sklaidos funkciją vykdo 1998 m. LR Vyriausybės įsteigtas Lietuvių grįžimo į tėvynę informacijos centras (toliau LGITIC). Šis centras lietuvius emigrantus, norinčius grįžti į tėvynę, konsultuoja pilietybės atgavimo, sveikatos apsaugos, mokesčių, transporto, būsto įsigijimo ir kitais klausimais. Be to, informuoja apie galimybes dalyvauti profesinėje, mokslinėje, kultūrinėje, turistinėje veikloje, renka ir skelbia medžiagą apie

⁴⁴ Remiantis informacija, pateikta Tautinių mažumų ir išeivijos departamento interneto svetainėje (www.tmid.lt)

vykstančius renginius, konferencijas, mokymo kursus ir pan. LGITIC taip pat supažindina Lietuvos institucijas su užsienio lietuvių bendradarbiavimo iniciatyvomis ir mintimis, jų pageidavimais⁴⁵. Tiesa, LGITIC bent kol kas tiesiogiai neprisideda prie „protų nutekėjimo“ politikos įgyvendinimo, nes viena vertus, LGITIC teikiama pagalba daugiausia yra skirta prieš daugelį metų iš Lietuvos išvykusiems ar Lietuvoje apskritai negyvenusiems išeiviams, kita vertus, jo paslaugų paklausa nėra itin didelė⁴⁶. Taigi LGITIC norint aktyviai prisidėti prie „protų nutekėjimo“ politikos įgyvendinimo, reikėtų aktualizuoti teikiamą informaciją, dalį jos skiriant tiesiogiai mokslininkams ir tyrėjams, bei intensyviau reklamuoti savo teikiamas paslaugas.

Lietuvos
diplomatinė
 tarnyba

Emigravusių lietuvių informavimo ir ryšių su jais palaikymo veikla užsiima ir Užsienio reikalų ministerijai pavaldi Lietuvos diplomatinė tarnyba. Diplomatinės ir konsulinės atstovybės teikia teisinę ir kitokią praktinę informaciją bei pagalbą užsienyje gyvenantiems Lietuvos piliečiams, suteikia galimybę jiems dalyvauti rinkimuose⁴⁷. Platus atstovybių tinklas, kuris 2006 m. apėmė 87 diplomatinės arba konsulinės atstovybes⁴⁸, sudaro sąlygas Lietuvos ir užsienio mokslininkams svarbią informaciją apie Lietuvoje vykdomus mokslo projektus bei programas paskleisti daugelyje užsienio šalių.

Apibendrinimas

Apibendrinant, visos trys aptartos institucijos turi galimybių prisidėti prie „protų nutekėjimo“ politikos įgyvendinimo, palaikydamos ryšius su užsienyje reziduojančiais Lietuvos mokslininkais ir tyrėjais bei užtikrindamos jiems reikalingos informacijos sklaidą. Tačiau šiuo metu nė viena iš minėtų institucijų savo veikloje neišskiria „protų“ kaip tikslinės grupės ir neteikia konkrečiai jiems aktualios informacijos ir pagalbos. Tuo tarpu šių institucijų teikiamų bendro pobūdžio, visiems emigrantams skirtų paslaugų, kurios, be to, neretai persidengia, aktualumas ir naudingumas mokslininkams ir tyrėjams yra ribotas.

Specifinių problemų sprendimas

Persikėlimas gyventi į kitą šalį migruojančiam asmeniui sukelia įvairių administracinių sunkumų, susijusių su socialinių garantijų užsitikrinimu, mokesčių mokėjimu, sveikatos priežiūros paslaugomis ir pan. Atsižvelgdamos į tai, kompetentingos institucijos teikia reikalingą informaciją migruojantiems asmenims, tarp kurių patenka ir atvykstantys į šalį ar iš jos išvykstantys mokslininkai ir tyrėjai.

Sodra, Socialinės
apsaugos ir
darbo, Sveikatos
apsaugos ir
Finansų
ministerijos

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (toliau SADM) rūpinasi išvykusių asmenų socialinės apsaugos užtikrinimu užsienyje ir grįžusių/atvykusių asmenų socialinėmis garantijomis šalyje. Be to, SADM yra atsakinga už ES laisvo darbo jėgos judėjimo politikos įgyvendinimą⁴⁹. Susijusias funkcijas, daugiausia apimančias pensijų ir pašalpų mokėjimo perkėlimą į arba iš užsienio, vykdo Valstybinio

⁴⁵ Remiantis informacija, pateikta Lietuvių grįžimo į tėvynę informacijos centro interneto svetainėje (www.lgitic.lt).

⁴⁶ *Ekonominių migrantų skatinimo grįžti į tėvynę priemonės*. Viešosios politikos ir vadybos institutas. Vilnius: 2005.

⁴⁷ Remiantis informacija, pateikta Užsienio reikalų ministerijos interneto svetainėje (www.urm.lt).

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Platesnė informacija pateikiama Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos interneto svetainėje (www.socmin.lt).

socialinio draudimo fondas (toliau Sodra). Sodros Užsienio išmokų skyrius užtikrina išmokų mokėjimo perkėlimą iš vienos šalies į kitą, taip pat teikia informaciją su tuo susijusiais klausimais⁵⁰. Tuo tarpu atvykstantiems/grižtantiems mokslininkams ir tyrėjams, besiruošiantiems ilgesnį laiką dirbti šalyje, svarbią informaciją apie sveikatos priežiūros paslaugas teikia Sveikatos apsaugos ministerija ir prie jos įkurta Valstybinė ligonių kasa⁵¹. O Valstybinė mokesčių inspekcija prie Finansų ministerijos informuoja apie mokesčines prievoles ir taiko įstatymus ir kitus teisės aktus, reglamentuojančius Lietuvos piliečių užsienyje uždirbtų pajamų apmokestinimą⁵².

Vidaus reikalų
ministerijos
Migracijos
departamentas

Ilgesniam laikui atvykus į šalį ar išvykstant iš jos asmeniui paprastai reikia deklaruoti gyvenamąją vietą (jei esi tos šalies pilietis) arba gauti leidimą gyventi ir dirbti (jei esi užsienio šalies pilietis). Tai galioja ir persikeliantiems mokslininkams ir tyrėjams. Šioje srityje administracines funkcijas vykdo Vidaus reikalų ministerijos Migracijos departamentas. Migracijos departamentas taip pat yra atsakingas už vizų, kurios yra reikalingos daugeliui iš ne ES šalių atvykstančių asmenų, išdavimą.

Apibendrinimas

Apibendrinant, aptartų institucijų veikla, susijusi su migrantais, yra svarbi „protų nutekėjimui“ tuo požiūriu, kad mokslininkui ar tyrėjui apsisprendus grįžti ar atvykti į šalį, leidžia sumažinti jam iškylančius sunkumus. Kita vertus, šių institucijų vaidmuo yra ribotas ir pasyvus, t.y. neturi įtakos skatinant mokslininkus atvykti į šalį.

Išvados: ką pasiekėme?

Pasiekimai menki

Apibendrinant šiuo metu įgyvendinamos politikos analizę, galima teigti, kad jos *pasiekimai yra maži*. Fondo finansuojamuose mokslinių tyrimų projektuose dalyvauja 3 iš užsienio privilioti Lietuvos „protai“. Pagal Marie Curie programas pavyko prisivilioti 7 „protus“ (6 lietuvius ir 1 italą). 2007 m. Užsienio lietuvių rėmimo centras planuoja finansuoti apie 70 užsienyje gyvenančių „protų“ trumpalaikių vizitų Lietuvoje. Tačiau kol kas apčiuopiamų rezultatų nėra.

Nesėkmės
priežastys –
tikslai ir
koordinavimas

Svarbiausias mažų pasiekimų priežastis galima suskirstyti į tris grupes. *Pirma, aiškių tikslų nebuvimas*. „Protų“ pritraukimas nėra svarbiausias tikslas nei vienoje iš nagrinėtų programų ar projektų. Taigi pasiekimai (nors ir maži) šioje srityje yra veikiau teigiamas pašalinis veiklos poveikis nei tiesioginis aptartų institucijų ir įstaigų veiklos rezultatas. Dar daugiau, įgyvendinant aptartas programas, neišnaudojamas potencialus sinergijos efektas.

Nesėkmės
priežastys –
paramos
intensyvumas

Antra, mažas paramos intensyvumas. Pastarasis suvokiamas kaip lėšų, skiriamų konkrečiam projektui ar programai, dydis. Mažą paramos intensyvumą lemia dvejopi veiksniai. Viena vertus, intensyvumas priklauso nuo bendro lėšų, skiriamų aptartoms

⁵⁰ Platesnė informacija pateikiama Valstybinio socialinio draudimo fondo interneto svetainėje (www.sodra.lt).

⁵¹ Platesnė informacija pateikiama Sveikatos apsaugos ministerijos ir Valstybinės ligonių kasos interneto svetainėse (www.sam.lt ir www.vlk.lt).

⁵² Platesnė informacija pateikiama Finansų ministerijos ir Valstybinės mokesčių inspekcijos interneto svetainėse (www.finmin.lt ir www.vmi.lt).

Nesėkmės
priežastys –
administracinės
problemos

programoms, dydžio. Ši problema ypač aktuali kalbant apie konkursiniu būdu paskirstomą paramą mokslinių tyrimų projektams. Kita vertus, paramos intensyvumas priklauso nuo gebėjimo koncentruoti ribotus išteklius. Šiuo metu prie „protų nutekėjimo“ problemos sprendimo prisideda (nors ir nedideliu mastu) 3 įstaigos. Todėl kiekvienos iš jų gebėjimas pasiekti aukštesnių rezultatų yra mažas.

Trečia, pasiekimų mastą riboja sudėtingos paramos skyrimo administracinės taisyklės. Turima omenyje tai, kad paraiškos forma yra sudėtinga, sprendimas dėl paramos skyrimo užtrunka ir visa tai daro neigiamą įtaką programų dalyvių skaičiui. Ši problema ypač aktuali kalbant apie Marie Curie veiklas, ką pripažįsta ir patys programos administratoriai.

Maži šiuo metu įgyvendinamų programų pasiekimai rodo, kad siekiant efektyviau spręsti „protų nutekėjimo“ problemą, reikėtų diegti naują finansinių paskatų sistemą, kuri apimtų dalį dabar veikiančių programų ir būtų skirta „protų“ pritraukimui. Ji turėtų būti:

- neatskiriama bendros aukštojo mokslo ir MTEP politikos dalis. Taigi būtinas geresnis koordinavimas su kitomis programomis (pavyzdžiui, konkursiniu mokslinių tyrimų projektų finansavimu, investicijų į aukštojo mokslo ir MTEP infrastruktūrą nacionalinėmis (kompleksinėmis) programomis, mokslininkų ir tyrėjų karjeros programomis ir kt.);
- įgyvendinama vienos, o ne kelių institucijų. „Protų nutekėjimo“ problemos sprendimas turi būti vienas iš šios institucijos tikslų;
- tikslinga ir koncentruota. Tai reiškia, kad reikėtų orientotis į specifinę tikslinę grupę ir rezultatus (sukurti produktai, paslaugos). Tai leistų padidinti paramos intensyvumą.

3. SIŪLAMOS FINANSINIŲ PASKATŲ, SKIRTŲ „PROTŲ“ PRITRAUKIMUI, PROGRAMOS

Klausimas

Šioje studijos dalyje pateikiamos išvados apie tinkamiausias finansines paskatas, skirtas „protams“ pritraukti. Kitaip tariant, siekiama atsakyti į klausimą: kokie finansinių paskatų instrumentai leistų susigražinti ar pritraukti „protus“? Taip pat pateikiami preliminarūs skaičiavimai, rodantys, kokių rezultatų šios programos leistų pasiekti.

Sėkmės veiksniai

Užsienio šalių patirties analizė rodo, kad finansinių paskatų sistemos efektyvumas (suprantamas kaip tikslų pasiekimo lygis) priklauso nuo: a) specifinių šalies sąlygų; b) gebėjimo valdyti paklausos pusės (gebėjimas pritraukti reikiamą dalyvių skaičių) ir c) pasiūlos pusės (gebėjimas tinkamai „įdarbinti“ atvykusius „protus“) rizikas. Atsižvelgiant į šiuos veiksnius, buvo nagrinėjamos keturios problemų grupės, susijusios su finansinių paskatų sistemos efektyvumu:

- Kas turėtų būti „protų“ pritraukimo ar susigražinimo programų tikslinė grupė?
- Ar reikėtų nustatyti prioritetines mokslo sritis, kuriose dirbančius protus būtų siekiama pritraukti?
- Kokio laikotarpio programas reikėtų vykdyti?
- Kokią dalį programos lėšų reikėtų skirti atvykstančių „protų“ mokslinių projektų finansavimui ir kokią - „protų“ darbo užmokesčiui?

Išsami pasiūlos ir paklausos rizikos analizė ir kitų užsienio šalių patirties bei pasiekimų įgyvendinant konkrečias priemones apžvalga (atsižvelgiant į minėtas keturias problemų grupes) yra pateikta 1 priede. Tuo tarpu čia aptariami šios analizės rezultatai. Jie rodo, kad finansinių paskatų, skirtų „protų“ pritraukimui, sistemą turėtų sudaryti dvi programos: ilgalaikė „protų“ programa ir trumpalaikių vizitų programa. Žemiau aptariami šių programų komponentai, rizikos, finansavimo poreikis ir tikėtini rezultatai.

3.1 Ilgalaikė „protų“ programa

Programos turinys

Finansuoti projektus

Ilgalaikė „protų“ programa turėtų finansuoti MTEP (apima mokslo tyrimų vykdymą, inovacijų kūrimą, taikymą ir pan.) ar akademinės veiklos projektus. Dalis projekto biudžeto lėšų turėtų būti skiriama dalyvių darbo užmokesčiui, o kita dalis – darbo priemonių ar įrangos įsigijimui. Paramos intensyvumas turėtų būti didelis. Pavyzdžiui, jauno grįžusio lietuvių mokslininko ar tyrėjo darbo užmokesčiui reikėtų skirti ne mažiau kaip 10 - 15 tūkst. eurų per metus, darbo užmokesčio lygį keliant pagal mokslininko įgytą mokslinį laipsnį ir darbo patirtį. Tuo tarpu siekiant pritraukti

užsienio mokslininkus ir tyrėjus, kaip rodo nagrinėtų šalių patirtis, reikėtų mokėti tokį darbo užmokestį, kuris būtų dvigubai didesnis nei iki tol jų gaunamas darbo užmokestis (čia taip pat reikia atsižvelgti į pajamų apmokestinimo ir perkamosios galios skirtumus tarp šalių).

Išteklių koncentracija

Lėšas reikėtų koncentruoti prioritetinėse srityse. Tai reiškia, kad didžioji finansuojamų projektų dalis turėtų atitikti prioritetines MTEP kryptis, aukštųjų technologijų plėtros kryptis ir rengiamas nacionalines (kompleksines) MTEP programas. Toks lėšų koncentravimas turi kelis privalumus. Pirma, koncentruojant lėšas prioritetinėse srityse, šias programas yra lengviau derinti su kitomis iniciatyvomis, pavyzdžiui, investicijomis į infrastruktūrą prioritetinėse srityse. Programų ir kitų iniciatyvų koordinavimas yra labai svarbus, nes, kaip rodo užsienio ekspertų analizė, koordinavimo stoka yra silpniausia politikos formulavimo ir įgyvendinimo problema Lietuvoje⁵³.

Antra, užsienio šalių analizė rodo, kad Lietuvai ir į ją panašioms šalims išteklių koncentravimas keliose srityse yra geriausia strategija. Ją galima priešpastyti dviem alternatyvoms: a) išskiriama tik viena ar dvi prioritetinės srityse ir b) prioritetinėse sritys neišskiriamos. Pirmoji alternatyva Lietuvos atveju nėra tinkama dėl aukštos neteisingų prioritetų pasirinkimo rizikos ir dėl santykinai mažo potencialiai galinčių grįžti mokslininkų, dirbančių konkrečioje siauroje mokslo srityje, skaičiaus (žr. 1 priedo 1.2 skyrių). Antroji alternatyva (prioritetai neišskiriami) yra taikoma didelėse ekonomiškai labai pajėgiose šalyse. Tuo tarpu Lietuva yra pernelyg maža, kad intensyviai vystytų didelį mokslo sričių skaičių, ir ekonomiškai pernelyg silpna, kad galėtų užtikrinti aukštą finansavimo lygį visoms sritims. Todėl siūloma pasirinkti vidurio kelią ir lėšas koncentruoti prioritetinėse MTEP kryptyse, aukštųjų technologijų plėtros kryptyse ir nacionalinėse MTEP programose nustatytose kryptyse.

Tikslinė grupė

„Protų“ programos tikslinė grupė turi būti sugrįžtantys Lietuvos „protai“ ir atvykstantys užsienio mokslininkai ir tyrėjai. Sugrįžtančiais Lietuvos „protais“ siūlome laikyti tuos, kurie užsienyje ilgiau nei 1 metus vykdė mokslinę ar akademinę veiklą. Toks tikslinės grupės apibrėžimas reiškia, kad „protų“ programose turi dalyvauti iš užsienio grįžtantys ar pritraukti „protai“, tačiau juose kartu gali dalyvauti (bendradarbiavimo pagrindais) Lietuvos aukštojo mokslo ir mokslinių tyrimų įstaigos ar Lietuvoje dirbančių tyrėjų grupės. Grįžtančiųjų ar pritrauktų „protų“ bendradarbiavimas su Lietuvos įstaigomis ir tyrėjais leistų pasiekti kelių tikslų.

Pirma, mokslinių tyrimų ir akademiniam projektams yra būtina institucinė parama. Siekiant ją sustiprinti, būtina sudaryti pakankamas paskatas iš užsienio atvykstančius mokslininkus priimančiai įstaigai. Tai geriausia daryti pastarąją įtraukiant į atvykstančio mokslininko vykdomą projektą. Tokiu atveju įstaiga išvengtų papildomų kaštų, susijusių su užsienio mokslininko atvykimu, nes įvairių reikalingų medžiagų ir įrangos įsigijimas būtų finansuojamas projekto lėšomis. Be to, dalį projekto lėšų galima būtų skirti ne tik pritrauktų, bet ir Lietuvoje dirbančių „protų“ darbo

⁵³ „Lithuania Aiming for the Knowledge Economy.“ The World Bank, 2003, 61.

užmokesčiui, taip sukuriant šiems papildomas paskatas bendradarbiauti su atvykusiais.

Antra, tokie projektai ne tik padėtų pritraukti „protus“ iš užsienio, bet taip pat išlaikyti mokslininkus ir tyrėjus Lietuvoje. Pagrindinė priežastis – iš projekto lėšų būtų finansuojamas tiek išvykusių, tiek neišvykusių darbo užmokestis.

Programų trukmė

Kitas svarbus „protų“ programų elementas – trukmė. Remdamiesi užsienio patirties analize, siūlome, kad *tokios programos būtų rengiamos pagal 1+1+ principą*. Kitaip tariant, programos projektai turėtų trukti vienerius metus, tačiau iš anksto reikia numatyti galimybę (ir būdus) juos pratęsti. Šio principo įgyvendinimas yra susijęs su keliais privalumais. Pirma, tai leistų pasiekti reikiamą lankstumą, t.y. leistų balansuoti tarp ilgalaikių įsipareigojimų ir poreikio nuolat vertinti projektų efektyvumą (sėkmę). Viena vertus, užsienio patirtis rodo, kad ilgalaikės (institucionalizuotos) darbo sutartys yra labai svarbus „protus“ traukiantis veiksnys. Tačiau kita vertus, ilgalaikiai įsipareigojimai (ilgesni nei 1 metai) neleidžia vertinti finansuojamų projektų sėkmės ir yra santykinai brangūs (atsižvelgiant į kaštus, tenkančius vienam pritrauktam „protui“). Todėl siūlomas 1+1+ principas leidžia derinti šiuos prieštarigus poreikius.

Antra, 1+1+ principo įgyvendinimas leistų pritraukti ne tik karjerą pradedančius (pastarieji yra mobiliausioji grupė), bet ir vyresnio amžiaus, ilgesnį darbo stažą turinčius mokslininkus ir tyrėjus. Užsienio patirtis rodo, kad dalis „protų“ tokiose programose dalyvaus savo akademinį atostogų metu, kurios trunka 1 metus. Kitą dalį, tikėtina, sudarys ilgalaikių kontraktų „savo šalyje“ neturintys mokslininkai, kurie dažnai keliauja ir dirba aptariamų projektų pagrindu. Pastarieji tikslinės grupės nariai, kaip rodo Italijoje atliktos apklausos⁵⁴, yra labiausiai linkę dalyvauti nuo 1 iki 3 metų trunkančiuose projektuose.

Programos rizika ir sėkmės veiksniai

Pačia bendriausia prasme, įgyvendinant viešąsias politikas dažniausiai kyla dvejopos rizikos, susijusios su politikos paklausa ir pasiūla. Šiame kontekste paklausos rizika reiškia tai, kad „protų“ programų dalyvių skaičius bus pernelyg mažas. Tuo tarpu pasiūlos pusės rizika reiškia, kad programa neduos laukiamų rezultatų (MTEP ir akademinės veiklos projektai bus nesėkmingi, pritraukti „protai“ nedirbs Lietuvoje ar nebus programos tęstinumo). Toliau aptarsime, kodėl gali kilti šios rizikos ir kaip jas valdyti.

Paklausos rizika

Paklausos rizika analitiškai galima išskaidyti į dvi sudedamąsias dalis: a) potencialių dalyvių skaičius ir b) jų suinteresuotumas dalyvauti „protų“ programoje. Potencialūs dalyviai, kaip aptarta anksčiau, yra išvykę Lietuvos „protai“ bei užsienio mokslininkai ir tyrėjai. Tikslus išvykusių ir užsienyje dirbančių Lietuvos „protų“ skaičius nėra žinomas. Spėjama, kad šis skaičius gali būti nuo 1 tūkst.⁵⁵ iki 2-3 tūkst. Taip pat nėra aišku, kokia jų dalis dirba

⁵⁴ Wendy Hansen, *The Brain Drain Study*, Report for the European Commission, 2003, 16.

⁵⁵ Ramūnas Valiokas, „Lietuvos mokslinių tyrimų sektorius: situacija ir tendencijos“, Užsienio Lietuvių mokslo forumas, Diskusijos „Ką pasiekėme ir ko siekiame? Dešimt metų norvegų ekspertų atliktam

anksčiau aptartose prioritetinėse srityse. Taigi reikia pripažinti, kad egzistuoja ženklus netikrumas dėl potencialių dalyvių skaičiaus. Šią problemą galima valdyti keliais būdais. Ilguoju laikotarpiu tai galima padaryti sistemingai renkant informaciją apie išvykimo mastus ir užsienyje dirbančiųjų „protų“ struktūrą (pagal mokslų sritis, amžių, stažą, laipsnį ir pan.). Tuo tarpu įgyvendinant programą trumpuoju laikotarpiu reikėtų didesnę dėmesį skirti antrajam paklausos rizikos elementui – suinteresuotumui dalyvauti programoje didinimui.

Suinteresuotumas dalyvauti „protų“ programoje priklauso nuo šių veiksnių:

- Informacijos apie „protų“ programą gausos ir prieinamos. Šį veiksnių galima valdyti įgyvendinant trumpalaikių vizitų programą (antrasis finansinių paskatų, skirtų „protų“ pritraukimui, sistemos elementas, aptariamas 3.2 skyriuje). Šių vizitų metu potencialūs ilgesnės „protų“ programos dalyviai užmegztų ryšius su galimais partneriais Lietuvoje, būtų pasirengta dalyvavimui programoje.
- Paraiškų teikimo ir projektų administravimo paprastumo. Siekiant valdyti šią riziką, reikėtų sutrumpinti laiką nuo dalyvavimo projekte paraiškos pateikimo iki atsakymo pateikimo. Taip pat reikėtų perimti geriausią ES praktiką, siekiant supaprastinti projekto administravimą, daugiau sprendimų laisvės suteikiant projekto įgyvendintojams.
- Paramos intensyvumo ir visapusiškumo. Šį veiksnių aptarėme anksčiau (žr. 33-34 psl.).
- Programų trukmės. Šį veiksnių taip pat aptarėme aukščiau (žr. 34 psl.). Principo 1+1+ įgyvendinimas leidžia efektyviai valdyti šią riziką.
- Mokslinių tyrimų infrastruktūros kokybės. Prioritetinių sričių mokslinių tyrimų infrastruktūrą ketinama atnaujinti. Jei „protų“ programos lėšos taip pat būtų koncentruojamos prioritetinėse srityse, tai šią riziką taip pat pavyktų valdyti.

Pasiūlos rizika

„Protų“ programos sėkmė priklauso ne tik nuo paklausos rizikos, bet ir nuo pasiūlos pusės rizikos valdymo. Pasiūlos rizika yra susijusi su keliais veiksniais. *Pirma, aktyvus Lietuvos aukštojo mokslo ir MTEP institucijų įsitraukimas.* Akademinės veiklos ir MTEP projektams reikalinga institucinė parama, bendradarbiavimas su tyrėjų grupėmis. Tačiau institucijų suinteresuotumas dalyvauti programos projektuose gali būti ribotas, nes: a) projektai reikalauja papildomų išteklių; b) gali kilti trintis tarp pritrauktų „protų“ ir institucijos darbuotojų. Šią riziką galima valdyti dvejopai. Viena vertus, trumpalaikių vizitų metu (antrasis finansinių paskatų, skirtų „protų“ pritraukimui, sistemos elementas, aptariamas 3.2 poskyryje) būtų galima užmegzti ryšius tarp Lietuvos institucijų ir programos dalyvių. Kita vertus, paskatas institucijai dalyvauti projekte sustiprintų tai, kad išlaidos, susijusios su projekto įgyvendinimu būtų dengiamos iš projekto lėšų (taigi dalyvavimas nereikalautų papildomų išteklių). Be to, projekte dalyvaujančių institucijos darbuotojų darbo užmokesčio dalis taip pat galėtų būti dengiama iš projekto lėšų. Tokiu būdu papildomų išteklių skyrimas programos projektuose dalyvaujančioms institucijoms sustiprintų jų

motyvaciją ir sušvelnintų trintį tarp pritrauktų „protų“ ir institucijos darbuotojų.

Antra, efektyvus programos projektų įgyvendinimo koordinavimas. Tai reikalauja aktyvaus (o ne pasyvaus) koordinuojančios institucijos dalyvavimo projektuose. Kitaip tariant, atsakinga institucija turėtų imtis ne tik priežiūros ir kontrolės funkcijų, bet didesnę dėmesį sutelkti ties aktyvia parama ir pagalba projekto dalyviams.

Trečia, programos tęstinumo užtikrinimas. Tęstinumas gali būti suprantamas dvejopai: a) kaip programos rėmuose vykdomų MTEP ir akademinės veiklos projektų tęstinumas ir b) kaip pritrauktų „protų“ pasilikimas dirbti Lietuvoje. Šiuo atveju, tęstinumas didele dalimi priklauso nuo gebėjimo valdyti aukščiau aptartas pasiūlos ir paklausos rizikas.

Sėkmės veiksniai

Apibendrinant „protų“ programos rizikos apžvalgą, galima išskirti šias sėkmės veiksnių grupes:

- Informacijos apie programą gausa ir prieinamumas, paraiškų teikimo ir administravimo paprastumas, paramos intensyvumas ir visapusiškumas, 1+1+ principo įgyvendinimas ir programos koordinavimas su investicijomis į infrastruktūrą yra kertiniai veiksniai, leidžiantys valdyti paklausos pusės riziką.
- Aktyvus Lietuvos aukštojo mokslo ir MTEP sektoriaus įsitraukimas (paremtas priimančiosios institucijos kaštų, susijusių su projektu, dengimu), efektyvus programos projektų įgyvendinimo koordinavimas (paremtas aktyviu atsakingos institucijos vaidmeniu) ir tęstinumo užtikrinimas yra labai svarbūs veiksniai, leidžiantys valdyti pasiūlos riziką.

Pateikti siūlymai dėl „protų“ programos turinio atsižvelgia į šių sėkmės veiksnių svarbą. Tačiau reikia pabrėžti, kad gebėjimas išnaudoti „protų“ programos potencialą didele dalimi priklauso nuo efektyvaus įgyvendinimo. Be to, „protų“ programa gali neduoti ilgalaikės naudos, jei nebus įgyvendintos struktūrinės reformos, aptartos 4 studijos dalyje.

„Protų“ programos finansavimo poreikis ir tikėtini pasiekimai, rezultatai

„Protų“ programos finansavimo poreikis priklauso nuo dviejų kintamųjų: a) pritrauktų „protų“ skaičiaus ir b) finansavimo intensyvumo. Nei vieno kintamojo skaitmeninė išraiška nėra tiksliai žinoma. Todėl žemiau pateikiami skaičiavimai yra daugiau rekomendacinio pobūdžio ir atsižvelgia į šiuos objektyvius veiksnius:

- Tikslinės grupės dydis nėra žinomas. Kol nebus surinkti statistiniai duomenys apie užsienyje gyvenančių mokslininkų ir tyrėjų skaičių ir svarbiausias charakteristikas, tol reikėtų ypatingą dėmesį skirti paklausos pusės rizikai ir naudoti pesimistines prognozes. Taigi pirmaisiais programos įgyvendinimo metais nereikėtų siekti pernelyg aukštų rodiklių.
- Finansavimo intensyvumas priklausys nuo tikslinės grupės narių kompetencijos ir planuojamo įgyvendinti projekto apimties. Kadangi atskirų projektų biudžetas gali svyruoti, todėl užtektų nustatyti vadinamąsias „grindis“ ir „lubas“. Tai darant, reikėtų atsižvelgti į svarbią užsienio patirties analizės išvadą: projektų finansavimo intensyvumas turėtų būti gana aukštas.

Atsižvelgiant į šiuos veiksnius, per artimiausius 7 metus būtų galima siekti pritraukti 120 „protų“, kiekvieno iš jų pritraukimui skiriant nuo 337 996 iki 523 240 litų. Kiekvieno „proto“ pritraukimui rekomenduojamų skirti lėšų išskaidymas pateikiamas 3.1.1 lentelėje. Taigi iš viso 2007- 2013 m. būtų galima skirti nuo 40 560 tūkst. iki 62 789 tūkst. litų. Reikėtų dar kartą pabrėžti, kad tai preliminarūs vertinimai ir nusprendus finansuoti „protų“ programą, reikėtų atlikti detalesnius vertinimus.

3.1.1 lentelė. Preliminarus išlaidų pasiskirstymo vertinimas

Išlaidų kategorijų grupės	Grindys	Lubos
Pritrauktų „protų“ darbo užmokestis (skaičiuojama dvejiems metams, atskaičius mokesčius) ⁵⁶	51 750 x 2 = 103 500	103 500 x 2 = 207 000
Lietuvos partnerių darbuotojų darbo užmokestis (atskaičius mokesčius) ⁵⁷	50 000	50 000
Gyventojų pajamų ir privalomojo soc. draudimo mokesčiai ⁵⁸	134 496	216 240
Išlaidos įrangos, reagentų ir kitų medžiagų įsigijimui ⁵⁹	50 000	50 000
IŠ VISO (litas)	337 996	523 240

Pasiekimai

Svarbiausi „protų“ programos pasiekimai – įgyvendinta 120 MTEP ir akademinės veiklos projektų prioritetinėse srityse bei iš užsienio pritraukta 120 mokslininkų ir tyrėjų. Remiantis analogija su panašias programas įgyvendinančiomis užsienio šalimis, galima teigti, kad maždaug $\frac{3}{4}$ pritrauktų „protų“ sudarys lietuviai, o likusį $\frac{1}{4}$ - užsienio „protai“.

Galbūt būtų galima teigti, kad šie pasiekimai, atsižvelgiant į išlaidų dydį, yra pernelyg maži. Tačiau vertinant pasiekimus, reikėtų atsižvelgti į du svarbius veiksnius. Pirma, tikėtinų pasiekimų pobūdis rodo, kad „protų“ sugražinimas nėra traktuojamas kaip tikslas savaime. Vietoj to, tikėtina, kad pritraukti mokslininkai ir tyrėjai Lietuvoje įgyvendindami MTEP ar akademinės veiklos projektus sukurs realią pridėtinę vertę. Antra, nors pritrauktų „protų“ skaičius yra santykinai kuklus, tačiau reikia atsižvelgti į vadinamąjį multiplikacijos/klasterizacijos procesą. Užsienio patirties analizė rodo, kad pritraukus gerus (žinomus) mokslininkus ir tyrėjus, sukuriamos papildomos paskatos kitų tyrėjų atvykimui.

⁵⁶ Remiamasi prielaida, kad minimalus metinis darbo užmokestis yra 15 tūkst. eurų (žr. 33-34 psl.), kas yra lygu 51 750 litų. Skaičiuojant lubas, remiamasi prielaida, kad pritraukto „proto“ metinis darbo užmokestis yra 30 tūkst. eurų, kas yra lygu 103 500 litų. Taip pat remiamasi prielaida, kad vidutinė projekto trukmė yra 2 metai, nors praktikoje ji gali svyruoti nuo 1 iki 3 metų.

⁵⁷ Remiamasi prielaida, kad projekto biudžetas padengia tik dalį viso projekte dalyvaujančių partnerių darbuotojų darbo užmokesčio. Tačiau nėra žinoma, kiek tokių darbuotojų dalyvaus ir kokią dalį jų darbo užmokesčio reikėtų padengti. Todėl pateikiamas skaičius remiasi apytiksliais vertinimais.

⁵⁸ Skaičiuojami sudėjus aukščiau esančių išlaidų eilutes.

⁵⁹ Šis kintamasis taip pat nėra žinomas ir atskirų projektų atveju gali ženkliai svyruoti.

Taigi reikėtų orientuotis į pritrauktą „protų“ kokybę (o ne kiekį), nes pastarieji gali veikti kaip savotiškas kitų „protų“ magnetas.

Rezultatai

Tikėtini „protų“ programos rezultatai – „protų cirkuliacija“ ir „protų“ pritraukimas. Dalis programos dalyvių, tikėtina, pasiliks dirbti Lietuvoje ilgesniam laikui pasibaigus programai. Tai būtų labai svarbus rezultatas, leidžiantis užtikrinti programos tęstinumą. Kita pritrauktų „protų“ dalis, tikėtina, išvyks pasibaigus programos projektui. Tačiau tokia „protų cirkuliacija“ taip pat yra naudinga, nes leidžia sustiprinti Lietuvos MTEP ir aukštojo mokslo įstaigų ryšius su užsienio mokslininkais ir bent metus išnaudoti jų turimas kompetencijas projekto tikslams.

Vertinant pasiekimus ir rezultatus taip pat būtina atsižvelgti į aptartas įgyvendimo rizikas, ir struktūrinių reformų (4 studijos dalis) įgyvendinimo sėkmę. Jei nepavyks sėkmingai valdyti rizikos ir įgyvendinti struktūrinių reformų, „protų“ programai skirti dideli ištekliai gali neduoti laukiamų rezultatų.

3.2 Trumpalaikių vizitų programa

Programos turinys

Finansuoti vizitus

Trumpalaikių vizitų programa yra antrasis finansinių paskatų, skirtų „protų“ pritraukimui, sistemos elementas. Ji turi papildyti ilgalaikę „protų“ programą (aptarta anksčiau) ir sumažinti jos įgyvendinimo riziką. Pagrindinis trumpalaikių vizitų *tikslas yra stiprinti ryšius* tarp užsienyje dirbančių Lietuvos bei kitų „protų“ ir jų partnerių Lietuvoje (MTEP sistemos narių, universitetų, Lietuvoje dirbančių mokslininkų ir tyrėjų).

Tikslinė grupė

Trumpalaikių vizitų programos tikslinė grupė galėtų būti platesnė nei „protų“ programos atveju. Siūloma, kad *programose galėtų dalyvauti visi (neatsižvelgiant į specifines mokslinės veiklos sritis) Lietuvos ir užsienio „protai“, kurie ilgiau nei 1 metus dirbo užsienyje*. Toks platesnis tikslinės grupės apibrėžimas leistų geriau pasiekti pagrindinio programos tikslo (kontaktų, ryšių užmezgimas) ir valdyti programos paklausos riziką (aptariama toliau).

Vizitų trukmė

Trumpalaikiai vizitai turėtų trukti 14 – 20 dienų. Kadangi šios programos metu siekiama tik užmegzti kontaktus ar pasirengti dalyvavimui ilgesnėje „protų“ programoje, toks laikotarpis laikytinas pakankamu.

Paraiškų priėmimas

Siekiant pritraukti kuo daugiau aptariamoms vizitų programos dalyvių, paraiškų priėmimas turėtų remtis dviem principais. Pirma, paraiškos forma turi būti ypač paprasta, o laikotarpis nuo paraiškos pateikimo iki paraiškos įvertinimo turėtų būti trumpas. Antra, paraiškas būtų galima teikti ištisus metus (atviras kvietimas).

Programos rizika ir sėkmės veiksniai

Paklausos rizika

Trumpalaikių vizitų programos yra sietinos su panašiomis paklausos ir pasiūlos rizikomis kaip ir ilgesnės „protų“ programos. Vertinant paklausos riziką, susiduriama su ta pačia problema – nėra žinomas tikslinės grupės dydis. Kadangi trumpuoju laikotarpiu šios problemos išspręsti nepavyks, tai pagrindinį dėmesį reikėtų sutelkti ties paskatomis, skirtomis aktyvesniam „protų“ dalyvavimui. Svarbiausios būtų šios:

- *Informacijos apie vizitų programą gausa ir prieinamumas.* Programos parengiamojoje ir įgyvendinimo fazėse reikėtų aktyviai skleisti informaciją apie programą. Užsienyje dažniausiai informacija skleidžiama įvairių konferencijų, seminarų metu, išnaudojami ambasadų ryšiai su vietos bendruomene, dedami skelbimai akademinuose periodiniuose leidiniuose. Taip pat galima naudoti jau turimus ryšius su užsienyje gyvenančių mokslininkų bendruomenėmis (pavyzdžiui, Užsienio lietuvių mokslo forumu). Be to, siekiant pritraukti aukščiausios kvalifikacijos mokslininkus ir tyrėjus, užsienio šalyse naudojami „protų medžioklės“ metodai: kontaktuojama tiesiogiai su konkrečiais asmenimis, skiriamas nemažas dėmesys jų specifiniams poreikiams ir reikalavimams. Tokiu atveju, programą įgyvendinanti agentūra turi imtis aktyvaus „protų“ vadybininko vaidmens, o ne pasyvios konkursų skelbėjo rolės.
- *Paraiškų paprastumas ir sprendimų priėmimo sparta.* Perdėto administracinio „biurokratizmo“ riziką galima valdyti nustatant kiekybiškai išreikštus uždavinius. Pavyzdžiui, paraišką dėl dalyvavimo vizitų programoje turėtų būti galima užpildyti per 20 min., o sprendimas dėl finansavimo skyrimo turi būti priimamas per 10 darbo dienų.

Pasiūlos rizika

Pasiūlos rizika (kaip ir „protų“ programos atveju) čia yra susijusi su gebėjimu efektyviai panaudoti trumpus vizitus. Kitaip tariant, pasiūlos rizikos valdymo sėkmė yra tolygi užmegztų kontaktų stiprumui ir skaičiui. Atitinkamai, pagrindinė pasiūlos rizika yra ta, kad vizitai nebus panaudoti ryšių stiprinimui. Siekiant ją valdyti:

- Administruojančioji institucija turėtų imtis ne tik priežiūros ar kontrolės funkcijų, o *aktyvios ryšių ir tinklų mezgimo veiklos.* Institucijos darbuotojai turėtų veikti kaip pritrauktų „protų“ vadybininkai, kurie organizuoja susitikimus su MTEP sistemos nariais, verslo įmonėmis, universitetų atstovais.
- Dėmesį sutelkti ties pasirengimu bendriems projektams. Kitaip tariant, reikėtų numatyti būdus, kaip produktyviai panaudoti užmegztus kontaktus. Tai galėtų apimti pasirengimą dalyvauti „protų“ programoje ar kituose projektuose.

Sėkmės veiksniai

Apibendrinant rizikos apžvalgą, galima teigti, kad čia labai svarbus sėkmės veiksnys yra aktyvus programą įgyvendinančios institucijos dalyvavimas, jos darbuotojų vadybinių gebėjimų lygis. Tam būtinas aiškus institucijos misijos apibrėžimas ir naujojo viešojo valdymo principų (orientacija į rezultatus, sprendimų priėmimo decentralizavimas ir pan.) diegimas institucijos veikloje.

Trumpalaikių vizitų programos finansavimo poreikis ir tikėtini pasiekimai, rezultatai

Finansavimo poreikis

Trumpalaikių vizitų programos finansavimo poreikio nustatymas yra keblus, nes nežinomas potencialus tikslinės grupės dydis. Siekiant pateikti preliminarų finansavimo poreikio apskaičiavimą, vadovaujamesi šiais principais:

- Visų potencialių vizitų programos dalyvių skaičius nežinomas. Tačiau atsižvelgiant į platų tikslinės grupės apibrėžimą, būtų galima iškelti gerokai ambicingesnius tikslus, nei „protų“ programos atveju.
- Optimalaus vienam vizitui skiriamos sumos nustatymas gali remtis kitose programose naudojama lėšų apskaičiavimo metodika. Mūsų skaičiavimai remiasi Užsienio lietuvių rėmimo

centro parengta metodika, kuri taikoma projekte „Protų susigražinimo programos parengimas ir įgyvendinimas“.

Atsižvelgiant į šiuos veiksnius, per artimiausius 7 metus būtų galima siekti suorganizuoti 1 tūkst. vizitų. Kiekvienam iš jų būtų galima skirti nuo 2 040 iki 6 000 litų (žr. 3.2.1 lentelę). Taigi iš viso 2007- 2013 m. būtų galima skirti nuo 2 040 tūkst. iki 6 000 tūkst. litų. Būtina pabrėžti, kad tai preliminarūs vertinimai ir nusprendus finansuoti trumpalaikių vizitų programą, reikėtų atlikti detalesnius vertinimus.

3.2.1 lentelė. Išlaidų vieno asmens vizitui apskaičiavimo sistema. Remiamasi ULRC biudžeto sudarymo metodika⁶⁰.

Išlaidų kategorijų grupės	Grindys	Lubos
Stipendija ⁶¹	120 x 14 = 1680	200 x 20 = 4000
Kelionės išlaidos ⁶²	360	2000
IŠ VISO (litais)	2040	6000

Pasiekimai ir rezultatai

Svarbiausi trumpalaikių vizitų programos pasiekimai yra 1000 vizitų, kuriuose dalyvautų užsienyje dirbantys Lietuvos „protai“ bei užsienio mokslininkai ir tyrėjai. Svarbiausi rezultatai – „protų“ cirkuliacija ir užmegzti (sustiprinti) kontaktai, ryšiai. Tuo tarpu tikėtinas poveikis: pradėtų vykdyti MTEP ir akademinės veiklos projektų, kuriuose dalyvauja pritraukti „protai“ ir Lietuvos partneriai, skaičius.

3.3 Išvados

Šioje dalyje, remiantis užsienio patirties apžvalgos rezultatais (žr. 1 priedą) buvo aptarta finansinių paskatų, skirtų „protų“ pritraukimui schema. Siūloma, kad ją sudarytų dvi programos: ilgesnioji „protų“ programa ir trumpalaikių vizitų programa. Svarbiausi šių programų elementai nurodomi 3.3.1 lentelėje.

3.3.1 lentelė.

Elementai	„Protų“ programa	Vizitų programa
Tikslas	Pritraukiant „protus“, skatinti ūkio ir mokslo konkurencingumą bei tautinio, kultūrinio identiteto išsaugojimą (žr. skyrių 2.1)	Stiprinti užsienyje dirbančių „protų“ ryšius su Lietuvos aukštojo mokslo ir MTEP sistemos nariais; padėti pasiręsti dalyvavimui „protų“ programoje
Kas finansuojama?	MTEP ir akademinės veiklos projektai	Trumpalaikiai vizitai

⁶⁰ Užsienio lietuvių rėmimo centras, Vizito biudžeto sudarymo metodika, <http://www.ulrc.lt/mokslininkams/schema/vizito_biudzeto_sudarymo_metodika.pdf>, [Žiūrėta 2006 11 26]

⁶¹ Stipendijos dydis priklauso nuo tyrėjo patirties. Jauniems tyrėjams (doktorantas arba asmuo, turintis mažesnę negu 4 m. mokslinio darbo patirtį) rekomenduojama mokėti 120 litų per dieną. Tuo tarpu vyresniesiems tyrėjams (asmuo, turintis didesnę negu 10 m. mokslinio darbo patirtį) siūloma mokėti 200 litų per dieną. Skaičiavimuose taip pat atspindi minimali ir maksimali vizito trukmė (nuo 14 iki 20 dienų)

⁶² Šių išlaidų dydis skaičiuojamas pagal atstumą. Jei atstumas mažesnis nei 500 km., tai padengiama 360 litų. Jei didesnis nei 5000 km., tai mokama 2000 litų.

